

KARSAI GÉZA

Az Anonymus-kódex keletkezéséhez*

A P iniciálé jelképei

ANONYMUS *Gesta Hungarorum*ának egyetlen fennmaradt kézírata 1746 óta szinte állandóan foglalkoztatja a tudományt. Minden tudós nemzedék leróta a maga adóját, hogy világosságot derítsen bonyolult tartalmi és formai problémáira. Sok fontos kérdést megoldottak, mások még tisztázásra várnak. A színvonalas tudományos vitából a *Magyar Könyvszemle* is kivette a részét. JAKUBOVICH Emil itt bizonyította be, hogy a *Gesta* kézírata már 1636 előtt a bécsi udvari könyvtárban volt, s így nem kerülhetett Ambrásból 1665-ben Bécsbe. Arról, hogy a XVII. század elejéig hol őrizték, hogy Magyarországról vagy külföldről került-e Bécsbe, egyelőre semmit sem tudunk.¹ SZILÁGYI Loránd ugyancsak folyóiratunkban foglalta össze a 200 éves vita történetét a munka kora, a szerző személye és a mű forrásértéke szempontjából, közölve és értékelve a vita folyamán megjelent irodalmat.² — *A jelen tanulmányban új szempontból igyekszünk megközelíteni a kérdést: a kézirat néhány formai elemének segítségével azt a társadalmi környezetet szeretnők meghatározni, melyben a már SCHWANDTNER—BÉL első szövegkiadása és méltatása (1746) óta ellentmondás nélkül másolatnak minősített Gesta-kézirat keletkezett.*

Az egyébként szerény, sőt gondatlan kiállítású kézirat *legjobb ékessége az élénkzöld színben pompázó hatalmas szövegkezdő P betű.*³ Alsó végéhez ugyancsak zöld színű, bunkósbothoz hasonló meghosszabbítás csatlakozik. A P betűt rendkívül pontos kivitelű vörös színű díszítmények veszik körül, melyek az 1b levél tetejét és bal oldalát fej- és oldallécszerűen keretezik. A kezdőszavak „Praedictus” vagy „P. dictus” olvasása kapcsán keletkezett évszázados vita annyira lekötötte a kutatók figyelmét, hogy az említett díszítményeknek nem tulajdonítottak semmi fontosságot. JAKUBOVICH szerint

* Anonymus Gestája kritikai irodalmának — mint a szerző is említi — jelentős darabjai a Magyar Könyvszemlében láttak napvilágot. E cikk egy eddig nálunk még alig ismert illusztrációtörténeti szempontnak a kódexkutatásban való alkalmazását mutatja be elsőnek. Ezért közöltük.

¹ JAKUBOVICH Emil: *Az ambrasi gyűjteményből való-e Béla király névtelen jegyzőjének kódexe?* Magy. Könyvszle. 1927. 84—99. l.

² SZILÁGYI Loránd: *A 200 éves Anonymus-kérdés.* Magy. Könyvszle. 1946. 5—24. l. Ua.: *Az Anonymus-kérdés revíziója.* Századok 1937. 1—54, 136—202. l. Ua.: *De aetate ac persona P. magistri, Anonymi Bele regis notarii.* SZENTPÉTERY: *Scriptores* II. köt. Bp., 1938. 631—634. l. Ua.: *P. magister forrásai és módszere.* Magy. Nyelv 1947. 117—127., 193—200., 246—253. l.

³ A teljes kézirat színes hasonmását kiadta FEJÉRPATAKY László: *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól.* Bp. 1892. A színes P iniciálét l. a hasonmás 1b lev.

„A sigla után tenni szokott pont elmaradásának oka nem más, mint hogy az öt sor beljebb kezdésével hagyott tér sem bizonyult elegendőnek a díszes, zöld-törzsű, vékony, finom, piros színű, román stílusú levélvonalakkal és kacsaringókkal ékesített. iniciálés P betű. számára . . .”⁴ Konrad HEILIG úgy véli, hogy a *P* díszítményei hasonlítanak V. ISTVÁN és IV. LÁSZLÓ okleveleinek iniciálé-díszítményeihez. A szövegíró, a rubrikátor, a korrektor és a *P* kezdőbetű rajzolója szerinte különböző személyek voltak.⁵ JAKUBOVICH viszont a rubrikák és a szöveg betűinek azonos alakjára, továbbá más érvekre hivatkozva bebizonyítja, hogy csak egy rubrikátorról lehet szó, aki a szöveg írójával azonos.⁶ GEREVICH Tibor szerint a *P* kezdőbetű „a kalligrafikus típusú iniciálék szép példája”.⁷ BERKOVITS Ilona észreveszi, hogy az iniciálét az udvari kancellária franciás betűművészetének szellemében festették, s a másolat keletkezését IV. BÉLA idejére teszi.⁸

Ha a *P* kezdőbetűt megfelelő nagyításban vizsgáljuk, hamarosan észre vesszük, hogy a díszítmények halmaza egymástól élesen elkülönülő motívumokra bontható. *Ezek a motívumok nem öncélú díszek, hanem jelképek.* Az alábbiakban *e jelképhalmazt igyekszünk felbontani és értelmezni,* hogy belőle a kézirat korára, keletkezési helyére, másolójára és annak műveltségére vonatkozólag megbízható következtetéseket vonhassunk le. Nem könnyű megtalálni e jelképek eszmei mondanivalóját, mert már a keletkezésük idején, közel hétszáz évvel ezelőtt is csak egy szűkebb csoport számára voltak érthetőek. Éppen ezért erős nagyításban, egymástól elkülönítve közöljük őket. Eredeti helyüket és nagyságukat az 1b levél hasonmásának (I. tábla) szélére helyezett milliméterskála *vízszintes és függőleges tengelyének* számaival határozzuk meg.

1. Tűzből kirepülő könyv

A *P* kezdőbetű felső, kerek részében, nagy *D* betűt utánzó kerettel körülvéve egy vörös színű, *V* betűhöz hasonló díszítményt találunk. Két felső vége csipkés szélű árnyalt levéldíszben végződik.⁹ Ha azonban ezt a rajzot kellő nagyításban alaposan megvizsgáljuk, észre kell vennünk, hogy voltaképpen *egy gerincére állított és kb. 70°-os szögben kinyitott vékony könyvet vagy kéziratot ábrázol.* Az előtérben csak a könyv *V* alakú profilja és két csipkés vége van hangsúlyozva, míg a könyv többi része a háttérben mélyül el. A könyv-jelleget a két belső oldalon és a *V* két felső végének befelé hajló, levélszerű részén az egymással párhuzamos vonalak hangsúlyozzák, melyek a sorokat jelentik. A félig nyitott könyv lapjai között, közel a gerinchez, elől

⁴ JAKUBOVICH Emil: *P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Klebelsberg-émlékkönyv.* Bp. 1925. 182. l. Ua.: *Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez.* Magy. Nyelv 1925. 25—38. l. Ua.: *Adalékok az Anonymus-kérdéshez.* Akad. Ért. 1926. 146—147. l.

⁵ HEILIG Konrad: *Wer war der anonyme Notar?* A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve. II. 1932. 3., 10., 36—39. l.

⁶ VÖ. SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum.* I. köt. Bp. 1937. 15. l.

⁷ GEREVICH Tibor: *Magyarország román kori emlékei.* Bp. 1938. 234. l.

⁸ BERKOVITS Ilona: *A magyar miniatúrafestészet kezdetei. Az Árpádkor.* Magyar-ságtud. 1942. 514. l.

⁹ I. tábla, 28—42 × 15—38 mm. Nagyítását a II. tábla 1. képén közöljük. (NB. A helymeghatározásoknál az első két szám a milliméterskála vízszintes tengelyére, a második két szám pedig a függőleges tengelyre vonatkozik, s a rajzmotívum *szélességét,* illetve *magasságát* határozza meg!)

és hátul tüzet jelképező rajzot látunk, közepén kanócszerű maggal. A lángok nem sértik meg a könyv lapjait, hanem mellettük lobognak, amint a láng határát jelző csipkés vonal mutatja. — A most leírt félig nyitott könyv gerince és felénk néző csúcsa alatt *egy másik könyv roncsait látjuk*. Hogy itt is könyvről van szó, azt mindkét oldalon az egymással párhuzamos sorok bizonyítják. Ez a könyv már egészen nyitva van. A lapok szélén mély bevágások vannak. Némelyik egészen a középig, a gerincig hatol. Az összezsugorodott és befelé kunkorodó lapszélek, a szabálytalanul futó és egybeolvadó sorok arra utalnak, hogy a rajzoló egy tűz által félig megégett könyvet vagy kéziratot akart ábrázolni. Ebből az alaphól emelkedik ki a *V* alakú félig nyitott könyv. A lapjai között látható láng, mely az alsó könyvet már megégettette, most felfelé tör, de nem tud ártani a lebegni látszó *V* alakú könyvnek.

A *V* betűhöz vagy stilizált szívhez hasonló dísz elég gyakori a középkori ornamentika minden ágában.¹⁰ A stilizált levelekből, növényi indákból vagy összefonódott nyakú sarkányokból álló motívum öncélú díszítő jellegét könnyű felismerni. — *Királyi jegyzőink* kelléktárában is megtaláljuk a két végén befelé hajló *V* betűt vagy szívet ábrázoló díszítményt. Előfordul pl. IV. BÉLA 1243. január 29-én kelt oklevelének invocációjában az *I* iniciálé baloldali díszei között,¹¹ IV. BÉLA 1258. március 9-én kelt oklevelén (MODL. 470) a *B* iniciálé két öblében, V. ISTVÁN 1270-ben kelt oklevelén (MODL. 610) az *S* kezdőbetű alsó és felső öblében, MIKLÓS nádor 1285. június 16-án kelt oklevelén a *Q* kezdőbetű belsejében két példányban stb.¹² Rajzolónk néhány mesteri vonással tűzből sértetlenül kiemelkedő könyvvé alakította át ezt a gyakori motívumot. Mivel nagyon fontosnak tartotta, azért a *P* iniciálé díszítményhalmazának középpontjába helyezte. Élénk vörös színével, hajszálpontos rajzával különös élességgel emelkedik ki az eredeti kéziratból.

A *könyv mint jelkép* nagyon gyakori a keresztény ikonográfiában, különösen a szentek ismertetőjegyei között. DOYÉ művében több mint 30 esetben szerepel az apostolok, egyháztanítók, rendalapítók, hittudósok és bölcselők jelképei között.¹³ Rendszerint az egyik kezükben tartják a zárt vagy nyitott könyvet, melynek fedelén vagy kinyitott lapjain néha cím vagy jelmondat olvasható. *A tűzből sértetlenül kirepülő könyv viszont csak Szent DOMONKOSnak, a domonkosrend alapítójának jelképei között szerepel, és tűzpróba néven ismeretes.* Két ilyen eset található DOMONKOS legendájában a dél-franciaországi eretnekviták során: az első Fanjaux-ban (1205), a másik Montrealban (1207). A bírálók nem tudták eldönteni, hogy ki a győztes. Ezért, írja a legenda, istenítülethez folyamodtak: tűzbe dobták a vitatkozók érveit tartalmazó libellusokat, azaz könyvecskéket. Az eretnekeké azonnal elhamvadt, míg DOMONKOSÉ sértetlen maradt, és messzire kirepült a lángok közül. Ezt még kétszer megismételték, de mindig ugyanaz volt az eredmény. A források közül Boldog JORDANUS csak a fanjaux-i, Petrus VALLIS Sernensis, HUBERTUS

¹⁰ Vö. LAMPRECHT K.: *Initial-Ornamentik des VIII. bis XIII. Jahrhunderts*. Leipzig 1882. 25., 28., 30—31., 42. tábla. HEIDELOFF, Carl: *Ornamentik des Mittelalters*. Nürnberg, é. n. Vö. az V. füzet 2. táblájának a) és d) ábráját.

¹¹ A teljes oklevél hasonmását lásd HAJNAL, STEPHAN: *Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im XII—XIII. Jahrhundert*. Bp. 1943. 19. tábla.

¹² Hasonmását közli SZABÓ Károly: *Kun László*. Bp. 1886. 126. l.

¹³ DOYÉ, Franz von Sales: *Heilige und Selige der römisch-katholischen Kirche, deren Erkennungszeichen, Patronate und lebensgeschichtliche Bemerkungen*. Leipzig, 1929. I. a *Buch* címszót a II. köt. végén levő attributum-jegyzékben, 858—859. l.

és Nicolaus TRIVETTUS csak a montreali esetet írják le, míg THEODORICUS DE APOLDA mind a kettőt felvette nagy legendájába.¹⁴

Rajzolónk mindkét eset lényeges elemeit iparkodott rögzíteni. A montreali tűzpróba leírói ugyanis nem „libellus”-t, hanem „scedula”-t vagy „cartula”-t említenek, amely csak kis ideig maradt a tűzben. Rajzunkon is csak egy vékony kéziratok könyvecske van ábrázolva, mely lebegni látszik egy másik, elégett kézirat felett. Mivel DOMONKOS *kultusza* csak a szenttéavatása (1234. július 3.) után kezdett kibontakozni, rajzunk sem keletkezhetett e dátum előtt. Életrajzai, legendái¹⁵ egy kivételével mind 1234 után keletkeztek. Ez azért fontos, mert *ikonográfiájának*¹⁶ és *jelképeinek forrásai a rendi szájhagyomány mellett elsősorban a legendák.*

Képeiről majdnem sohasem hiányzik a könyv. Rendszerint a bal kezében tartja. Ha nyitva van, akkor jelmondat is van rajta. A rajzunkon szereplő tűzből kirepülő könyvvel eddig csak a képszerű, főként a ciklikus ábrázolásokon találkoztunk, mert a domonkos kéziratok lineáris rajzai még nincsenek feldolgozva, s így nem lehet hozzájuk férni. A *szent életét ábrázoló képsorozatok* közül DOMONKOS *márvány síremléke* az első. A bolognai San Domenico templom külön kápolnájában van. 1266 körül kezdték kifaragni Niccola PISANO és FRA GUGLIELMO domonkos művészek. A tűzpróbát a szarkofág elülső részének jobboldali domborműve mozgalmas jelenetben mutatja be. A két vitalkozó csoport között jól látható a tűz, benne kígyózó lángok között ég az eretnekek libellusa, míg DOMONKOSÉ 160°-os szögben kinyitva, sértetlenül magasán kirepül a lángok közül.¹⁷ Francesco TRAINI Domonkos-ciklusán (Pisa, Santa Caterina, 1345) a baloldali tábla alsó sorának második képe ugyanezt ábrázolja. A 150°-os szögben nyitott könyv kiemelkedik a lángokból. Lapjain a sorok jól láthatók.¹⁸ Jóval későbbi FRA ANGELICO ciklusának képe a cortonai San Domenico templom egyik oltárképének predelláján (1450 körül). A kép

¹⁴ Vö. *Acta sanctorum* Augusti, tomus I. Venetiis, 1750. 400—401., 560., 569.. 572. 1. Itt csak Boldog JORDANUS 1233 előtt írt legendájának I. fejezetéből közöljük a rajzunkra vonatkozó részletet (uo. 547—548. l., numerus 20): „Contigit autem apud Fanum Jovis (= Fanjoux) celebrem quamdam disputationem institui, ad quam convocati sunt tam fidelium, quam infidelium plurima multitudo. — Cumque multa verborum disceptatione ad alteram partem arbitri venire non possent, tandem incidit eis consilium, ut libellos utrosque flammis injicerent: et si quem illorum non comburi contingeret, ille veram fidem procul dubio contineret. Accensus igitur est ignis magnus, utrumque librum injiciunt: liber haereticorum confestim uritur; alter autem, quem conscripsit vir Dei Dominicus, non solum permansit illaesus, sed et de flammis palam omnibus in longinquum exsiliit: iterum reiectus et tertio, totiesque resiliens monstravit fidei veritatem...” (A legendarészletekben a kiemelések tölünk.)

¹⁵ A tanulmányunk szempontjából fontos XIII. századi Domonkos-legendákat a következők írták: Boldog JORDANUS 1233 előtt, CONSTANTINUS URBEVETANUS vagy MEDICES 1242—1247 között, BARTHOLOMAEUS TRIDENTINUS 1234—1251 között, HUBERTUS 1254 előtt, THEODORICUS DE APOLDA 1288—1297 között. Szövegük a köv. művekben: *Acta Sanctorum* Augusti, tomus I. QUETIF J.—ECHARD J.: *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti*. I. köt. Párizs, 1719. MAMACHI P.: *Annales Ordinis Praedicatorum*. I. köt. Roma, 1756. Legtöbb legendának, sajnos, nincs modern kritikai szövegkiadása.

¹⁶ Vö. NIEUWBARN M. C.: *Die Verherrlichung des heiligen Dominikus in der Kunst*. München—Gladbach, 1906. KÜNSTLE, Karl: *Ikonographie der Heiligen*. Freiburg i. Br. 1926. 182—186. l. DOYÉ i. m. I. köt. 276—277. l. DOYÉ szerint DOMONKOS leggyakoribb jelképei a következők: 1. A szent mellett *kutya* van, amely *fáklyát visz a szájában*. 2. *Földgömb* van mellette, *melyet a kutya szájában levő fáklya felgyújt vagy megvilágít*. 3. *Könyv*. 4. *Liliom*. 5. *Veréb*. 6. *Galamb*. 7. *Madár*. 8. *Csillag*. Ritkábban előforduló jelképei: 9. *Méhek* rajzanak az újszülött DOMONKOS szája körül. 10. *Lábai* előtt egy *halott ifjú* fekszik, akit feltámaszt. 11. *Gyertyát tartó ördög*. Az idézett művek inkább Szent DOMONKOS művészi kivitelű képeire, szobraira és életének ciklikus ábrázolásaira vetik a súlyt.

¹⁷ Hasonmását lásd NIEUWBARN i. m. 3. tábla. KÜNSTLE i. m. 184. l. HORVÁTH Sándor: *A Szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből*. Bp. 1916. 271. l. (Alább mindig *Domonkos-émlékkönyv* címmel idézzük e művet.)

¹⁸ Hasonmását lásd NIEUWBARN i. m. 7. tábla.

bal felén DOMONKOS átadja a könyvet istenítéletet követelő ellenfelének, jobb felén pedig a könyv a körülállók nagy meglepetésére kiugrik a lángok közül.¹⁹

Mivel a tűzpróba jelenetét nehéz volt ábrázolni, Szent DOMONKOS képein, szobrain, rendje címerein *megelégedtek az egyszerű könyvvel* és mellette más DOMONKOS-jelképekkel. ANONYMUS P iniciáléjának lineáris rajza a tűzből kirepülő könyv ábrázolásának egyik legkorábbi, bravúros megoldása. A nyitott könyv V alakú profilja egyben a *domonkosrend* „Veritas” *jelszavának kezdőbetűjére* utal, ami a rend későbbi címereiben is szerepel. Egy másik DOMONKOS-motívummal való kapcsolatáról a 9. pontban bővebben szólnunk.

2. Liliom

A P kezdőbetű botszerű meghosszabbításából balfelé egy *stilizált liliom* nyúlik ki. Színe vörös, rajza éles és határozott.²⁰ A liliom-motívum nagyon gyakori az ornamentika minden ágában. A szentek attribútumai között több mint 40 esetben találkozunk vele, akár egyedül, akár más jelképekkel együtt. A szent szüzi tisztaságát vagy szeplőtelen életét jelképezik vele.²¹ DOMONKOS attribútumai között is szerepel, rendszerint a könyvvel és a csillaggal együtt. *Ez a három a legállandóbb a DOMONKOS-jelképek között.* Képein a liliom inkább természetes formában szerepel, míg a stilizált liliomot a domonkos miniatúrafestők kedvelik, hogy vele és más DOMONKOS-jelképekkel együtt rendi hovatartozásukat jelezzék.²² II. ANDRÁSTÓL RÓBERT KÁROLYIG 17 *királyi oklevélen* találkozunk a liliom-motívummal, rendszerint más DOMONKOS-jelképek kíséretében.²³

Mint DOMONKOS többi ismertetőjegyének, a liliomnak is *az életrajzok a forrásai.* Valamennyi elmondja, hogy a szent halála (1221. aug. 6., Bologna) előtt összehívta bizalmasabb rendtársait, és sok pap füle hallatára meggyóna bűneit VENTURA testvérnek, a bolognai rendház perjelének. Majd ünnepélyesen kijelentette, hogy Isten kegyelméből *egész életén át megőrizte szüzességét.* Ugyanezt vallják róla 1233-ban eskü alatt a szenttéavatási per tanúi is.²⁴ Ettől kezdve a liliom DOMONKOS egyik legfontosabb jelképe lesz, s rendje spanyol eredetű és római hagyományú *címerein* egyaránt szerephez jut.²⁵

¹⁹ Hasonmását lásd *Domonkos-émlékönyv*, 222. l.

²⁰ L. I. tábla, 15—25 × 78—84 mm. Nagyításban: III. tábla, 1. kép.

²¹ Vö. Doyé i. m. II. köt. 874—875. l. a *Lilie* és *Lilien* címszók, továbbá I. köt. 277. l. a *Dominicus* címszó alatt.

²² Pl. FRANCESCO TRAINI 1345-ből való oltárképe (NIEUWBARN i. m. 7. tábla) és FRA BENEDETTO iniciáléja a XV. század első feléből (VIII. tábla, 1. kép) számos más régi és új DOMONKOS-képpel együtt. Ezekon majdnem mindig szerepel a liliom. Hasonmásaik NIEUWBARN 32 képtábláján mind megtalálhatók.

²³ Így pl. II. ANDRÁS 1233. okt. 1. (MODL. 99 838): liliom, csillagok, lángsugarak, mustárnövény magvakkal (BATTHYÁNY—STRATTMANN-család levéltára, Körömend). — IV. BÉLA 1244. febr. 10. (MODL. 99 842): liliom, csillag, lángsomó, sárkányszerű állat a B iniciálé belsejében (uo.). — IV. BÉLA 1269. okt. 30.: öt stilizált liliom, lángokat lövellő kirajzolt kutyafej, világtérkép sémája (Pannonhalma, Rendi levéltár, N° 290). — V. ISTVÁN 1270. jún. 19. (MODL. 99 854): 6 liliom, stilizált kutyaszájak, lángok (BATTHYÁNY—STRATTMANN-család levéltára, Körömend). — IV. LÁSZLÓ 1276: két liliom, csillagok, lángok, stilizált kutyaszájak (Veszprémi káptalan magánlevéltára, Karos 1. sz.). — RÓBERT KÁROLY 1324. febr. 22.: stilizált liliom, lángok (Veszprémi káptalan országos levéltára. Armales N° 23) stb.

²⁴ A vonatkozó legendarészleteket lásd *Acta sanctorum* Augusti, I. köt. 546., 555., 567., 600., 612., 628., 633., 635—636., 638., 642—643. l.

²⁵ A két címertípus hasonmását l. a VII. tábla 3. és 4. képén. A domonkos címerek-ről és emblémákról vö. HAUPTMANN, Felix: *Das Dominikanerwappen*. Róma, 1925.

3. Csillag világtérképpel

A *P* függőleges szárának bal oldalához fölül és alul egy-egy szarvával fölfelé álló *holdsarló* van illesztve. A felső fehér, az alsó vörös.²⁶ Mindkettőnek *sugárköre*, szférája is van, melyet félköröcskékből formált csipkés vonal határol.²⁷ A felsőből vörös színű, balra hajló *sugarak* áramlanak egy *tojásdad alakú és kockás vonalazású síkidomra*. Ugyanígy az alsóból is, de ennek sugarai jobbfelé hajolnak, és elkerülik az alsó, keskenyebb kockás síkidomot.²⁸ A két kockás síkidom jobbfelé hajló felső végét elfedik a holdsarlók sugárkörei.

A sugarakat kibocsátó csillag, a különféle vonalazású és alakú síkidomok kedvelt motívumai a középkori díszítőművészetnek. Találkozunk velük az épületek díszítményein, a könyvek és oklevelek iniciáléin stb. Szerepük legtöbbször csak díszítő jellegű.²⁹ A sugarakat kibocsátó csillag és a kockás vonalazású tojásdad síkidom együttes alkalmazás, vagy lángokat lövellő kutyafejjel való kombinálása azonban már *jelképes értelemre utal*. Így pl. IV. BÉLA 1249. nov. 28-án kelt oklevelén,³⁰ a *B* kezdőbetű bal felső sarkában megtaláljuk a sugarakat kibocsátó csillagot, mellette, fölötte és a *B* alsó öblében a két vonalazott tojásdad idomot három változatban is. A *B* bal alsó sarkában kívül stilizált kutyafej látható. A csillag által megvilágított vagy lángoktól körülnyaldosott tojásdad idomok az egész világot jelentik. Természetesen nem a földgömbbel ábrázolt újkori világkép, hanem a középkorban általánosan használt *tojásdad vagy kör alakú világtérkép, az ún. „mappa mundi” lebegett a rajzoló szeme előtt*. Annak is olyan típusa, amely az északi és a déli féltéket külön-külön, egy-egy tojásdad alakú síkidommal ábrázolja. LAMBERT st. omeri kanonok 1120 körül irt *Liber Floridus* című művének wolffenbütteli és párizsi kézírataiban például ilyen világtérkép található.³¹ Baloldali ovális része az északi féltéket ábrázolja az akkor ismert három világrész, Európa, Ázsia és Afrika sematikus rajzával. A jobboldali ovális rész a déli féltéke jelképe. Ez teljesen üres, vagy az a szöveg olvasható rajta, hogy az egyenlítői zóna forrósága miatt ez a földrész teljesen hozzáférhetetlen. Az említett 1249-ből való oklevélen három példányban is szerepel ez a világtérkép-típus, de sematizált formában. Későbbi okleveleken többször találkozunk vele. Még érdekesebb IV. BÉLA 1269. okt. 30-án kelt oklevele.³² Itt a *B* kezdőbetű közepéből egy szépen kirajzolt kutyafej nyúlik ki jobb felé. Nyitott szájából lángsugarakat lövell a *Béla* szó *e* betűje felé, amely egy *sematizált T-térképet* ábrázol, tehát a földkerességet jelképezi. A középkor nagyon kedvelte ezeket az alig néhány cm átmérőjű apró világtérképeket, melyek — rendszerint iniciálékon — egy kör belsejében elhelyezett *T* betű segítségével az akkor ismert három világrészt szemléltették. A *T* vízszintes vonala fölött levő körszelet Ázsiát, a függőleges vonalától balra eső Európát, a jobbra eső pedig Afrikát jelképezte.³³ V. ISTVÁN, MÁRIA királyné, KUN ERZSÉBET, IV. LÁSZLÓ, III. ANDRÁS, RÓBERT KÁROLY, egyes káptalanok és főurak *oklevelein* több mint száz esetben találkoztunk eddig a sugarakat szóró csillaggal, a kutyafejjel, a sematizált világtérkép különféle típusaival és azok kombinációjával.

A csillag a szentek jelképei között is gyakran szerepel,³⁴ de *világtérképpel, később pedig földgömbbel kapcsolatosan csak Szent DOMONKOS ikonográfiájában*

²⁶ Lásd I. tábla, 19—24 × 21—26 mm és 17—24 × 56—64 mm. Nagyításban: II. tábla, 2. és 3. kép.

²⁷ I. tábla, 18—24 × 23—32 mm és 17—25 × 56—68 mm.

²⁸ I. tábla, 15—21 × 25—33 mm és 14—20 × 63—69 mm.

²⁹ Vö. pl. LAMPRECHT i. m. 42. táblájával. HAJNAL István: *Írástörténet az írásbeliség felüljárása korából*. Bp. 1921. 54. és 56. l. a mienkhez hasonló XIII. század végi francia oklevél-iniciálékat közöl öncélú díszekkel.

³⁰ Nagyított hasonmását a VI. tábla 1. képen közöljük.

³¹ Kicsinyített hasonmásait lásd a VIII. tábla 2. és 3. képen MILLER Konrad: *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*. III. Heft: Die kleineren Weltkarten. Stuttgart, 1895. 46. l. és a melléklet IV. táblája nyomán.

³² Nagyított hasonmását lásd a VI. tábla 2. képen. A VII. tábla 2. képen V. ISTVÁN 1272. júl. 13-án kelt oklevele *S* kezdőbetűjénck felső öblében csillagot látunk világtérképpel.

³³ Vö. MILLER i. m. III. Heft 116—122. lapjain a *Die T-Karten* című fejezetet.

³⁴ Vö. DOYÉ i. m. I. kőt. 93., 277. l., II. kőt. 76., 371., 586. l.

fordul elő. Jelentését DOMONKOS életrajzaiban találjuk meg. HUMBERTUS 1254 előtt írt legendája 4. fejezetében elmondja, hogy DOMONKOS keresztanyja egy csillagot látott a *kisded homlokán, mely fényével az egész földkerekséget megvilágította.*³⁵ A többi életrajzról ugyanezt mondja, kivéve JORDANUST (1233 előtt), aki a gyermek édesanyjának tulajdonítja a látomást, és a csillag helyett *holdat* említ műve legrégebb, osmai kéziratában.³⁶ E csodás előjel alapján, amely DOMONKOS és rendje hittérítő és hithirdető tevékenységét jövendőli meg, a *földkerekséget besugárzó csillag Szent DOMONKOS egyik legismertebb jelképe lett.* A mellén, homlokán vagy a feje fölött ragyogó nyolcágú ezüstcsillagot majdnem minden művészi ábrázolásán megtaláljuk.³⁷ A *rend címereibe is felvették,* sőt a XVII. századtól kezdve a római hagyományú címer alsó részében feltűnik a vörös könyvön ülő kutya is. Szájában égő fáklját, jobb mellső lábával pedig kék színű földgömböt tart, melyet a középkori T-térképek maradványaként egy T alakú bronz három részre oszt.³⁸

A fentiek alapján kétségtelen, hogy az *Anonymus-kézirat és az ismertetett királyi oklevelek jelképei is DOMONKOS csillagára vonatkoznak.* A legenda szerint a szent homlokán ragyogó csillag az *egész világot* bevilágítja. Az ókortól örökölt tévhit alapján a középkor embere szilárdan meg volt arról győződve, hogy a *déli félteke,* az „inferior hemisphaerium” szárazföldje a forró égő (torrida zona) miatt teljesen hozzáférhetetlen. Hogy ezt szemléltethesse, rajzolónk kénytelen megkettőzni a P iniciálén a csillag- és földmotívumot. A kissé jobbra hajló felső kockás idom az *északi földgömböt* ábrázolja, melyet a fehér fényű csillag sugarai akadály nélkül elérnek. Ez világos célzás a domonkos hittérítők sikereire Európában, Ázsiában és Afrika északi részében a XIII. század folyamán. A valamivel kisebb alsó kockás rajzú idom az akkor még ismeretlen *déli félteke,* az „inferius hemisphaerium”-ot ábrázolja, melyet a fölötte levő vörös fényű csillag sugarai nem érhetnek el, ezért jobb felé kitérnek. Az a tény, hogy *rajzolónk* a déli féltekét ugyanúgy zónákra osztja, mint az északit, arra utal, hogy *már ismerte a szintén domonkos tudós, ALBERTUS MAGNUS tanításait,* aki az arab ALBUMASAR és követői műveire támaszkodva, a párizsi és a kölni egyetemen 1245—1279 között tartott előadásaiban az egész középkor tudományos közvéleményével szembeszállva nyíltan hirdeti, hogy a föld gömbölyű, és hogy az alsó féltekén is laknak emberek, mert az ugyanolyan zónákra és klímákra oszlik, mint a felső.³⁹ Kár, hogy ez a forradalmian új világfelfogás a XV. század derekáig nem tudott általános érvényre jutni.⁴⁰

³⁵ „Videbatur siquidem illi matri ejus spirituali puer Dominicus quasi *stellam gerens in fronte, quae totam terram suo lumine perlustrabat:* quo dabatur intelligi, quod dandus foret quandoque in lucem gentium, illuminare his, qui in tenebris et in umbra mortis sedent. . .” Vö. *Acta Sanctorum* Augusti, I. köt. 387. l.

³⁶ „Denique matri suae in visicne monstratus est *velut habens lunam in fronte. . .*” Uo. 546. l., I. fejezet, 6. rész.

³⁷ Lásd NIEUWBARN i. m. képtábláit, továbbá KÜNSTLE i. m. 186. l.

³⁸ Vö. HAUPTMANN Félix i. m. A címerek hasonmásait a VII. tábla 3. és 4. képén közöljük.

³⁹ „. . . Si igitur dictis viris, qui valde probati sunt in philosophia, consentiamus, tunc dicemus *inferius hemisphaerium omnino dividi, sicut superius divisum est,* et habere regiones inhabitabiles propter frigus, et inhabitabiles propter calorem, *et regionem habitabilem distinguere per climata, sicut nostra distincta est.*” Vö. ALBERTI Magni *Opera omnia.* Ed. Augustus BORGNET. Lutetiae Parisiorum 1890—99. Idézetünk a IX. kötet 552. lapjáról, a *De natura locorum* című mű I. tractatusának *De natura et dispositione inferioris hemisphaerii* című XII. fejezetéből való.

⁴⁰ Vö. KIMBLE G. H. T.: *Geography in the Middle Ages.* London, 1938. 205—220. l.

ANONYMUS rajza is arra utal, hogy a déli félteke feltételezett, de az északnál valamivel kisebbnek vélt szárazföldje egyelőre elérhetetlen. A két féltekét rajzolónk pontosan keleteli: a két csillag sugárköre ugyanis elfödi a féltekék felső, tehát legkeletibb csúcsát. A középkori felfogás szerint itt van a földi paradicsom szigete, Ádám és Éva lakóhelye, a négy főfolyó forrása. Halandó ember nem láthatja, mert hatalmas falak vagy magas hegyek övezik, s az ott felkelő nap lángfallal zárja el a kíváncsi tekintetek elől.⁴¹

4. Kutya fáklyával és világtérképpel

Az előbbi jelképpel szorosan összefügg a két világtérkép között, a P kezdőbetű függőleges szárának bal oldalából kinyúló *stilizált kutyaszáj*, mely *fáklyát* tart a fogai között.⁴² A keresztény ikonográfiában több esetben szerepel a kutya mint az éberség jelképe, a *fáklya hozzátétele* azonban Szent DOMONKOS sajátos és talán legismertebb ismertetőjegyévé teszi.⁴³ Alapja édesanyjának látomása a fiú foganása előtt. Egy kutyát látott a méhében, melynek szájában égő fáklya volt. Megtudta, hogy fia ezzel a fáklyával egykor az egész világot fel fogja gyújtani. Az álmot az összes életrajzírók közlik, és különféle magyarázatokat fűznek jelképeihez.⁴⁴ A fáklya az izzó szeretetet jelenti, mellyel az apostoli lelkű férfiú az egész világot meg akarja nyerni Istennek. E hagyomány jelképes magyarázata már DOMONKOS Fra Constantino d'ORVIETO által írt augusztus 4-i miséjének (1258) sequentiájában feltűnik. A néplegendában is előfordul, s hamarosan mindenütt elterjed. DANTE is megörökítette a *Paradiso* XII. énekében. Mivel a középkor szerette a szójátékokat, azért a *dominican* (domonkosok) szót összefüggésbe hozták a *Domini canes* (az Úr kutyái) kifejezéssel. Így magyarázta már Giovanni BALBI, DANTE egyik tanítómestere is.⁴⁵

A szájában fáklyát hordozó és azzal a világot felgyújtó kutya könnyen érthető, ábrázolható és kizárólagos jelképnek bizonyult. Elsősorban természetesen a domonkos művészek karolták fel, de mások is sűrűn használták. Képszerű és vonalas rajzú ábrázolásainak száma igen nagy: már a XIII. század első felében feltűnik, s attól kezdve egyre inkább szaporodik. A XVII. század óta a domonkosrend római hagyományú címerében is központi helyet foglal el. A képszerű ábrázolásokon Szent DOMONKOS mellett legtöbbször ott találjuk a szájában égő fáklyát tartó fehér-fekete színű kutyát. Így pl. Francesco TRAINI domonkos festő *Szent Domonkos születése* című képén (1345, Pisa) DOMONKOS édesanyja a háttérben levő ágyon fekszik. A takaró fölött egy fehér-fekete foltos kutya ül. A szájából függőlegesen fölfelé irányuló fáklya lángja a kazettás mennyezetet nyaldossa.

⁴¹ Így ábrázolja pl. a középkor két leghíresebb „mappa mundi”-ja, a *Hereford-és az Ebstorf-térkép* is. Vö. MILLER i. m. IV. Heft: *Die Herefordkarte*. Stuttgart, 1896. 8. l. és V. Heft: *Die Ebstorkarte*. Stuttgart, 1896. 7—8. l.

⁴² Lásd I. tábla, 14—24 × 41—50 mm; nagyításban pedig a III. tábla 3. képén.

⁴³ Vö. DOYÉ i. m. I. köt. 129 (Clairvauxi Szent BERNÁT: ugató kutya), 276 (Szent DOMONKOS: kutya égő fáklyával a szájában, mely a földgömböt megvilágítja), 757 (Cortonai Szent MARGIT: urához ragaszkodó kutya). II. kötet, 254. l. (Szent RÓKUS: kutya kenyérral a szájában) stb. A kutya mint kísérő gyakori a pázsztorszenteknél. Az ugató kutya sok esetben az ördögöt jelenti.

⁴⁴ CONSTANTINUS URBEVETANUS pl. így írja le: „Cujus mater priusquam ipsum conciperet, . . . vidit in somnis se catulum gestantem in utero ardentem faculam bajulantem in ore, qui egressus ex utero totam mundi faciem inflammabat. In quo quid daretur intelligi, nemo qui Praedicatorum in catulo, in ardente vero faacula divinum eloquium sacra attestante scriptura designari recordatur, ignorat.” (QUETIF—ECHARD i. m. I. köt. 25. l., 1. pont.)

⁴⁵ Vö. NIEUWBARN i. m. 12. l.

Az előtérben már az újszülött DOMONKOST mosdatja egy asszony.⁴⁶ FRA BENEDETTO híres domonkos miniatúrafestő (1386—1448) a firenzei San Marco Múzeumban őrzött domonkos misekönyvben az augusztus 4-i mise iniciáléját már egész jelképsorozattal vette körül. Az *I* kezdőbetű fölött Szent DOMONKOST látjuk dicsfényben. Baljában nyitott könyv, jobbában *liliom*, feje fölött *csillag*, mellette 4—4 *angyal*, lába mellett jobbról fehér-fekete színű *kutya*, szájában égő *fáklyával*, a kutyától balra és jobbra *rókák*, *gyíkok*, *kígyók*, *sárkányok* és *madárhoz hasonló szörnyállatok* vannak stb. Ez utóbbiak mind a gonosz lelket jelképezik. Az *I* törzse *létrához* hasonlóan van kiképezve. A kép bal szélét stilizált *liliomokból* összeállított oldalléc keretezi.⁴⁷ Nagyon szép a *kölmi városi levéltár XIII. század végi MS. theol. 365. jelzésű kódexének N kezdőbetűje* is. Ferde keresztzárát egy teljesen kirajzolt vadászkutya alkotja. Az *N* két függőleges szára 1—1 fáklyát ábrázol, melyek közül a baloldalt a kutya tartja a szájában.⁴⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár „Codex latinus medii aevi. N° 45” jelzésű, Gerhardus de FRACHETO *Vitae fratrum* című művét tartalmazó XIII. század végi domonkos kéziratának 1a levelén a franciás ízlésű szép színes *S* iniciálé két függőleges irányú nyúlványa végén 1—1 fekete színű, kockás vonalazású, tojásdad idom látható, melyekre kétoldalt piros sugarak ömlenek. A 28a levelén az *I* kezdőbetű felett hasonló idom van sok lángnyelvvvel. A 70a levelén a szép színes *Q* betűkön csillagok, sugarak, lángok tömege jelenik meg, és a stilizált kutyaszáj is feltűnik. Petrus LOMBARDOUS *Commentarius in secundum librum sententiarum* c. művének a XIV. század elején a sárospataki domonkosok könyvíró műhelyében készült másolatán pedig már csak egy miniatúr kutyafej céloz a másoló domonkos voltára, a kézirat egyetlen dísze, a *Q* iniciálé alsó oldallécszerű meghosszabbításának felfelé kunkorodó tuskés végén.⁴⁹

II. ANDRÁSTÓL RÓBERT KÁROLYIG több mint 140 királyi, királynéi és más *oklevél iniciáléin* talákoztunk eddig a stilizált kutyafej, világtérkép és lángnyelvek különféle változataival és más Domonkos-jelképekkel (csillag, liliom stb.) való kombinációival. Mivel az eddig gyűjtött és még kiegészíthető anyag *perdöntő fontosságú ANONYMUS személyének meghatározásához*, hiszen a mű előszavában „quondam bone memorie gloriossimi bele regis Hungarie notarius”-nak nevezi magát, azért itt csak néhány érdekesebb példát említünk, a teljes anyag feldolgozását pedig külön tanulmányban tesszük közzé. *A királyi kancellária domonkos notáriusai legtöbb esetben az oklevelek kezdőbetűinek díszítményei közé rejtett Domonkos-jelképekkel céloznak kiletükre*, míg a többi notáriusnál a rajzok sohasem célzatosak, hanem kizárólag díszítő jellegűek. A Domonkos-jelképek rendszerint stilizált formában jelennek meg. Van azonban néhány erősen hangsúlyozott, tökéletesen kirajzolt példa, amely a többit is megvilágítja. Így pl. IV. BÉLA 1269. október 30-án kelt oklevelén a *B* két öble közti bemélyedésből szépen megrajzolt kutyafej emelkedik ki jobb felé. Látjuk a nyakörvét, a füleit, kítátott szájában az alsó és felső fogakat, a szájból előtörő négyágú lángcsomót, amely a stilizált középkori T-térképet ábrázoló *E* betű felé irányul. A *B* öbleiben 1—1 csillagot látunk sugárkörrel, külső és belső kerületéből pedig 5 stilizált liliom nyúlik ki bal felé.⁵⁰ IV. BÉLA MODL. 676. számú oklevelének (1269. dec. 21.) *B* kezdőbetűjén hasonlóan szép, kirajzolt, lángokat szóró kutyafejrel találkozunk. Egyszerű kutyafej, több sugarat szóró csillag és stilizált kétrészes világtérkép, sok láng van IV. BÉLA 1249. november 28-án kelt oklevelén, melyről a 3. pontban már szóltunk. Sok esetben nincs is kutyaszáj, hanem a király nevének kezdőbetűjét jelentő *B*, *S*, *L*, *A*, *K* betűk közepéből, szájszerűen szétnyíló felső vagy alsó végéből, esetleg több irányból lövell ki a láng vagy lángcsomó, felül és baloldalt mint-

⁴⁶ Uo., 7. tábla, baloldali rész, felső sor, 1. kép.

⁴⁷ VIII. tábla, 1. kép.

⁴⁸ Vö. LAMPRECHT i. m. 38. tábla, b) ábra.

⁴⁹ A kezdőbetű hasonmását közli BERKOVITS Ilona: *Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században*. Magy. Könyvszle. 1943. I. tábla, 1. kép.

⁵⁰ Nagyított hasonmását lásd a VI. tábla 2. képén.

egy keretbe az oklevél sorait. V. ISTVÁN egyik 1270-ből való oklevelének (MODL. 610) *S* iniciáléján viszont 10 apró kirajzolt kutyafejet látunk, de fákyla nélkül.⁵¹ A fákyás kutyaszajak, a hatalmas lángnyelvek IV. LÁSZLÓ okleveleinek iniciáléin szinte uralkodni látszanak. A rajzolók halmozzák a Domonkos-jelképeket. A MODL. 718. számú oklevél *L* iniciáléján 8—10 stilizált fákyás kutyaszáját is találunk.⁵² Ehhez hasonló még sok van.

ANONYMUS rajza a fákyás kutya-motívum legrégebbi ábrázolásai közé tartozik. Erősen stilizált, csak a legszükségesebb vonások vannak meg rajta. A fákyla vége fölfelé, az északi félteke jelképe felé hajlik. Ezzel világosan kifejezésre jut, hogy a domonkosok hithirdetése csak az északi féltekére szorítkozik.

5. Létra

Rajzunk felső holdsarlójának jobb csúcsától egy létra nyúlik lefelé. Öt alsó fokát világosan meg lehet különböztetni, míg a felsők beleolvadnak a hold sugaraiba.⁵³ A környező Domonkos-jelképekkel való szoros kapcsolata miatt itt is mélyebb értelmet kell feltételeznünk. A keresztény szimbolikában a létra a szent vértanúságának vagy az égbe való emelkedésének eszközét jelenti.⁵⁴ A domonkos festők és miniaturarajzolók is felhasználják. Értelmét Boldog JORDANUS 1233 előtt írt legendájában találjuk meg: DOMONKOS halálának órájában GUALA *brixeni domonkos perjelnek látomása volt*. Megnyílt az ég, és a tündöklő nyíláson át egy aranylétra ereszkedett le a földre. Felső végét az egyik oldalon Jézus Krisztus, a másikon pedig Szűz Mária tartotta. Alsó végére egy széket helyeztek, melyen a perjel egy rendtársa ült. Arcát nem tudta felismerni, mert azt a csuklya — amint a domonkosrendi halottaknál szokás — teljesen elfödte. A létrát Jézus és Mária a halottal együtt felhúzták az égbe, s a tündöklő rés ismét bezárult. GUALA perjel kevéssel utóbb Bolognába utazott. Ott rendtársaitól megtudta, hogy rendjük alapítója éppen azon a napon és abban az órában halt meg, amikor a látomás történt.⁵⁵ JORDANUS GUALA személyes közlése alapján vette fel a látomást az életrajzba. A többi életrajzíró ugyanígy mondja el az esetet, legfeljebb két létrát vagy lépcsőt említ, melyeken zenélő és ujjongó angyalok jártak föl és alá.⁵⁶

A látomás művészi ábrázolásai közül megemlítjük Francesco TRAINI egyik képtábláját (1345 Pisa, Santa Caterina): az égből két létra ereszkedik alá, lent a halott DOMONKOS fekszik, egy trónszéken ismét őt látjuk ülni. A létrák közé tett trónszéket angyalok emelik fel az égbe. A jobboldali ház emeletén az alvó GUALA perjel látszik ágyán fekve.⁵⁷ FRA BENEDETTO ismertetett (3. pont) XV. századi iniciáléján az *I* betű törzse létrának van kiképezve. Alján Szent FERENC és Szent DOMONKOS találkozását, fölötte pedig Szent DOMONKOS megdicsőülését ábrázolta a művész. Gerhardus De FRACHETO művének a 4. pontban említett kéziratában a 18b levél *D* iniciáléja függőlegesen megnyújtott öblében 36 fokos piros színű létrát látunk. Királyi okleveleinken is találunk néha a sugárkörrel körülvett egyszerű vagy kettős létrával, rendszerint más

⁵¹ Hasonmását lásd a VII. tábla 1. képén.

⁵² Az *L* kezdőbetű hasonmását l. SZABÓ Károly i. m. 125. l.

⁵³ Lásd I. tábla, 23—24 × 25—30 mm. Nagyításban a II. tábla 2. képén látható.

⁵⁴ Vö. DOYÉ i. m. I. köt. 117., 130., 314., 536., 577. l., II. köt. 114., 262. l.

⁵⁵ JORDANUS: *Vita S. Dominici*, IV. fejezet, 70. sz. Acta Sanctorum Augusti, I. köt. 555. l.

⁵⁶ BARTHOLOMAEUS TRIDENTINUS és THEODORICUS DE APOLDA legendájának idevágó részletei, uo. 561., 602. l.

⁵⁷ Hasonmását l. NIEUWBARN i. m. 7. tábla jobboldali részén a felső sor 2. képén.

Domonkos jelképekkel kapcsolatban (pl. IV. BÉLA 1249. nov. 28-án kelt oklevelének iniciálé-díszei között: VI. tábla, 1. kép). ANONYMUS *P* kezdőbetűjének rajzolója mesteri ügyességgel kapcsolta össze a létrát a csillaggal és az északi földgömböt jelképező sematikus világtérképpel. A *Domonkos halálára és megdicsőülésére való célzás* tehát bizonyosnak mondható.

6. Gyertyát tartó majom

Ha a *P* kezdőbetű félkörű részében levő és tűzből kirepülő könyvet jelképező rajzot 180°-kal elfordítjuk, egy *majomhoz hasonló szörnyállatot* látunk. Bozontos feje, szemöldöke, két fekete szeme, szőrös melle és lópatában végződő két lába jól megfigyelhető. Hosszú és merev karjai végén sajátosan stilizált mancsok vannak, melyek között *égő gyertyát* szorongat. A gyertya kissé keskenyedő felső vége, a csipkés vonallal határolt lángkör közepén *égő gyertyabél* észrevehetően elkülönül.⁵⁸ A lópata az ördögre utal, az *égő gyertya* és az *ördög* együttes alkalmazása pedig a keresztény szimbolika kedvelt motívumára, a *szolgálatra kényszerített ördögre* tereli a figyelmet.⁵⁹ Mivel az eddig meghatározott öt jelkép Szent DOMONKOS életével függ össze, a gyertyát tartó ördögről szintén ezt kell feltételeznünk, hiszen DOYÉ is felsorolja Szent DOMONKOS ritkább ismertetőjegyei között.⁶⁰ Az életrajzírok közül először THEODORICUS DE APOLDA közli a jelkép hátterét alkotó eseményt (1297) műve XIII. fejezetében: DOMONKOS egyszer Rómában, Szent Sixtus templomában szokása szerint éjfélig imádkozott. Majd leült a kolostor hálótermének ajtájába, és egy gyertya fényénél írni kezdett. Ekkor *az ördög majom képében hirtelen megjelent előtte*, fel-alá sétált, és arcát fintorgatva gúnyolni kezdte. DOMONKOS erre kezével intett neki; megparancsolta, hogy álljon mozdulatlanul, és *tartsa előtte az égő gyertyát*. Az ördög engedelmeskedett, de arcát továbbra is fintorgatta. Közben azonban a gyertya a körmére égett, sőt a mutatóujja is lángolni kezdett. Azonban *hiába jajgatott*, DOMONKOS parancsára addig kellett tartania a gyertyát, amíg *a mutatóujja tövig le nem égett*. Ekkor DOMONKOS vesszőjével erősen ráütött, és így szólt: „Távozz gonosz!” Az ütés úgy hangzott, mintha egy felfújt száraz tömlőre csapott volna. Az ördög erre felugrott a legközelebbi falra, és eltűnt. A hátrahagyott bűz azonban elárulta, hogy ki rejtőzik a majom képmása alatt.⁶¹

Az eddig megvizsgált kódexekben és oklevél-iniciálékon még nem talákoztam a gyertyás ördög ábrázolásával. Ez azt bizonyítja, hogy ritkább Domonkos-jelképről van szó. Feltűnő, hogy ezt a csodás történetet *először* THEODORICUS *legendája* említi. Ennek az az oka, hogy CAECILIA domonkos nővér *Miracula beati Dominici* című művecskéje, amely az esetet tartalmazza, 1288-ig a bolognai Szent ÁGNES domonkos apácakolostorban lappangott. Theodoricus MUNIO de Zamora általános rendfőnök (1285—1291) parancsára igyekezett minden élőszóbeli és írott hagyományt összegyűjteni Domonkos-életrajza számára. Tartományfőnöke, GERARDUS TEUTO 1288-ban a luccai egyetemes káptalanon járva, megszerezte számára és élőszóbeli közlésekkel kiegészítette Bolognában, az ottani Szent ÁGNES kolostorban akkor még élő

⁵⁸ Nagyított hasonmását l. a II. tábla 180°-kal elfordított 1. képén.

⁵⁹ Vö. KÜNSTLE Karl: *Ikographie der christlichen Kunst*. Freiburg i. Br. 1928. 254—264. l. DOERING O.—HARTIG M.: *Christliche Symbole*. 2. bőv. kiad. Freiburg i. Br. 1940. 99—103. l.

⁶⁰ DOYÉ i. m. I. köt. 277. l.

⁶¹ *Acta Sanctorum Augusti*, I. köt. 588. l., 147. sz.

84 éves CAECILIA nővér művét. CAECILIA ezt mint DOMONKOS római életének szemtanúja 1240 táján mondotta tollba az írástudó ANGELICA nővérnek.⁶² THEODORICUS az új anyagot beolvasztotta legendája végleges fogalmazásába. A korábbi legendákból hiányzó csodás esetek, a kétfejű óriásgyík, az égő gyertyát tartó majom, az égő oltarlámpát felborító veréb stb. mind CAECILIA nővér művéből valók. Csak THEODORICUS 1297-ben elkészült nagy legendája tette őket szélesebb körben ismeretessé. — ANONYMUS rajzolója pontosan ismerte a THEODORICUSnál leírt jelenet minden részletét. A sok szőr az állat testén majomra vall. A patás lábak az ördög jelképei. A fájdalmas arc kifejezés is találó. A gyertya lángja már tövig leégette a majom ujját, de a görcsösen befelé görbülő karmok továbbra is tartják a gyertyát. — Rajzolónk csak THEODORICUS legendájából meríthette ezt a motívumot. *Ezért ANONYMUS jelenleg ismert kézírata nem keletkezhetett 1297 előtt.*

7. Kétfejű óriásgyík

Ha a *P* kezdőbetűt 90°-kal balra fordítjuk, közvetlenül a tűzből kirepülő könyv motívuma alatt egy *sárkányhoz hasonló állatot* veszünk észre. Két stilizált feje van: a felső támadó állásban a *P* betű kerek részének aljához tapad, míg a másik a földön nyugszik. Az állat rövid teste és két csapdosó szárnya jól kivehető.⁶³ — A kétfejű óriásgyík vagy sárkány Szent DOMONKOS életének egyik nevezetes eseményét jelképezi, melyet ismét csak THEODORICUS legendájának XIII. fejezetében találunk meg. DOMONKOS egyszer több rendtársával együtt meglátogatta Rómában a nővérek kolostorát, és lelkesen prédikált az ördög cselvetéseiről. Ekkor hirtelen *megjelent előttük a sátán egy félelmetes kétfejű óriásgyík* alakjában, s ide-oda szaladgált a folyó partján, ahol ültek. *Farkát és egyik fejét villámgyorsan fölemelte és leengedte, mintha meg akarná támadni a nővéreket.* DOMONKOS azonnal felismerte, hogy kivel állnak szemben, s Isten iránti buzgalomtól eltelve, félelmet gerjesztő arccal rákiáltott: „Ellenség, ellenség!” Majd a nővérek felé fordulva így szólt: „Ne féljetek, nem árthat nektek!” Mivel néhány nővér már el akart menekülni, így szólt a szörnyeteghez: „Megparancsolom neked, ellensége az emberi nemnek, hogy tüstént vedd magad a folyóba!” Erre az mindenki szeme láttára a vízbe merült, s többé nem jött elő.⁶⁴

⁶² Modern kritikai kiadását lásd WALZ Angelo: *Die „Miracula beati Dominici“ der Schwester Caecilia*. Megjelent a *Miscellanea Pio Paschini* c. emlékkönyv I. kötetében, Róma, 1948. 296—326. l. Francia fordításban más domonkos-szövegekkel együtt VICAIRE, M. H.: *Saint Dominique de Caleruega d'après les documents du XIIIe siècle*. Paris, 1955. c. műben. THEODORICUS és GERARDUS provinciális szerepéről a mű napfényre hozásában bőven szól QUETIF—ECHARD i. m. I. köt. 450., 453—454. l.

⁶³ Lásd I. tábla, 28—39 × 36—49 mm. Nagyított hasonmását a III. tábla 2. képen közöljük.

⁶⁴ „Ingressus Vir sanctus cum pluribus Fratibus claustrum Sororum, ibidem praedicabat constanter de fallaciis inimici. Et ecce affuit sathan in specie lacertae nimis horribilis et deformis, habens duo capita, eratque magna valde. Discurrens autem iuxta ripam, ubi sedebant, caudam et unum de capitibus citissime elevabat et deponebat, impetum faciens in Sorores, acsi ipsas aggredi niteretur. Pater vero sanctus agnoscens, quis esset, accensus contra eum zelo Dei, terribili aspectu agitans caput dixit: Inimice, inimice! Et conversus ad Sorores ait: Nolite timere, quia vobis nocere non potest. Cumque prae nimio terrore jam aliquae surrexissent, ut fugerent, dixit illi: Praecipio tibi, humani generis inimice, ut statim te projicias in hanc aquam. Et mox, cunctis videntibus, immersit se aquae, et nusquam apparuit.” (*Acta Sanctorum* Augusti, I. köt. 588. l. 145. pont.)

ANONYMUS *jelképes rajza* megfelel a fenti leírásnak. Az óriásgyík egyik stilizált feje a *P* betű kerek részében levő *D* betűt, DOMONKOS és rendje jelképét támadja, míg a másik stilizált fej a földön pihen. Az állat farkának gyors mozgását a két lebegő szárnyhoz hasonló végtag szemlélteti. — Ezt a motívumot a domonkos miniatúrafestők is felhasználták. *A kölni városi levéltár MS. theol. 245. jelzésű kéziratában* (XIII. század 2. fele) az egyik hatalmas *P* kezdőbetű függőleges szárán szépen megrajzolt kétszárnyú sárkány tekergőzik, míg a feje a *P* félkörű részét támadja, annak aljához tapad.⁶⁵ FRA BENEDETTO már említett iniciáléján is megtaláljuk a kétfejű óriásgyíkot az *I* betű fölött. Támadni igyekszik a megdicsőült szentet, de egyik feje sem éri el annak lábait.

8. Macskához hasonló szörnyeteg

A *P* kezdőbetű félkörű részének aljától jobbra, a szöveg 4. sorát kezdő „uenerabili” szó mellett egy *hatalmas macskához hasonló szörnyállatot* találunk. Feltűnő, hogy *háttal ül* felénk, és fölfelé kunkorodó farka a végén vastagodik. Erős teste, vastag és szőrös nyaka oroszlánt sejtet. A tőlünk elfordult stilizált fejből kinyúló görbe vonal az állat nyelvét jelenti. — Az oroszlán a keresztény ikonográfiában igen gyakran az *ördögöt* jelenti, aki „mint ordító oroszlán körüljár, keresvén, akit elnyeljen” (Pét. I, 5, 8). A hátát felénk fordító ülő oroszlán rejtett értelmét azonban ismét DOMONKOS életrajzaiban találjuk meg. HUMBERTUS legendája 44. fejezetében elmondja, hogy amikor DOMONKOS *1207 elején* Toulouse környékén térítgette az albi eretnekeket, egyszer *Fanjauxban is prédikált*. A beszéd után szokása szerint még egy ideig imádkozott a templomban. Ekkor kilenc fanjaux-i nemes asszony járult eléje, mondván: „Isten szolgálja, segíts rajtunk! Ha igaz az, amit ma prédikáltál, akkor elménket már régóta a tévedés szelleme homályosítja el. Ugyanis mindmáig hittünk azoknak, akiket ti eretnekeknek mondotok, mi pedig jó embereknek nevezünk. Most azonban kétségek közt vergődünk. Isten szolgálja, segíts nekünk! Kérd a te Uradat, Istenedet, hogy hitét nyilvánítsa ki előttünk, melyben élünk, halnunk és üdvözlünk kell.” Ekkor Isten embere egy ideig magában imádkozott, majd így szólt: „Legyetek állhatatosak, és várakozzatok rendületlenül! Bízom az én Uramban, Istenemben, aki nem akarja az emberek vesztét, hogy megmutatja nektek, milyen úrnak szolgáltatok eddig.” Ekkor hirtelen egy *utálatos macska* tűnt fel az asszonyok között. *Hatalmas kutyához hasonlótt, szemei nagyok és lángolóak voltak. Hosszú, széles és véres nyelve egészen a köldökéig ért. Rövid farkát fölfelé tartotta, s hátsó felének utálatosságát mutatva, elviselhetetlen büzt árasztott maga körül.* Jó óráig ide-oda járkált az asszonyok között, majd fölugrott a harang kötelére, fölmászott és eltűnt, hátrahagyva ottléte utálatos nyomait. A szörnyű látvány és DOMONKOS intelmeinek hatása alatt az asszonyok megtértek, sőt néhányan beléptek a prouille-i domonkos apácák közé.⁶⁷

⁶⁵ Hasonmását közli LAMPRECHT i. m. 37. tábla.

⁶⁶ I. tábla, 42—48 × 37—45 mm. Nagyított hasonmását l. a III. tábla 4. képen.

⁶⁷ *Acta sanctorum* Augusti, I. köt. 401—402. l. 228—229. pont. Ezt az esetet DOMONKOS szenttéavatási pörének toulouse-i irataiban, *Berengaria nővér vallomásában* (1233 vége és 1234 eleje között), továbbá *Theodoricus legendájának* XIII. fejezetében is megtaláljuk (uo., I. köt. 647. l., 11. pont és 571—572. l. 43—45. pont).

A fenti leírás pontosan megfelel ANONYMUS rajzának, mely a macskánál erősebb testű, hatalmas kutyához hasonló szörnyeteget ábrázol. Felénk fordított hátulja, fölfelé kunkorodó s a végén bojtos farka, erős nyaka és nyelve híven tükrözi a legendaszöveg mondanivalóját. A domonkos miniatúra-rajzolóok szívesen alkalmazták ezt a motívumot is alkotásaikon. FRA BENEDETTO említett iniciáléján és más domonkos műalkotásokon többször előfordul az ördögöt jelentő, háttal ülő oroszlánféle szörnyeteg. IV. BÉLA a MODL. 412., 456. és 535. sz. oklevelén a *B* kezdőbetű felső és alsó öblében, a *B* alsó meghosszabbításán is előfordul a háttal ülő macskához vagy oroszlánhoz hasonló stilizált figura.

9. *V* és *P* betű, könyv és bot

ANONYMUS iniciáléjának legszembevetőbb eleme a hatalmas zöld *P* betű és meghosszabbítása, a szintén zöld színű *bunkós végű bot*.⁶⁸ A *P* félkörű öblében az I. pontban tárgyalt tűzből kirepülő *könyv* felénk néző élei egy *nagy V* betűt mutatnak. Bár külön-külön mindegyiknek van jelképes értelme, együtt is jelentenek valamit. Kulcsát ismét Szent DOMONKOS legendáiban találjuk meg. A négy motívum ugyanis csak ott szerepel együttesen. A minket érdeklő eseményt CONSTANTINUS URBEVETANUS Domonkos-életrajza tartalmazza a legrészletesebben. Midőn egyszer DOMONKOS a római Szent Péter bazilikában rendjéért imádkozott, PÉTER és PÁL apostolok látomásban megjelentek előtte. PÉTER botot, PÁL pedig könyvet adott át neki e szavakkal: „Menj, prédikálj, mert Isten erre a szolgálatra választott ki!” Egy másik látomásában ugyanakkor rendtársait látta, amint az egész világon szétszóróva kettesével járnak, és hirdetik Isten ígését. Toulouse-ba visszatérve összehívta a Szent Romanus templom mellett akkor már működő kolostora tagjait, s közölte velük, hogy szét fogja őket szórni a különböző országokba. Ezt azért teszi, mert tudja, hogy az elvetett magvak termést hoznak, a fölhalmozott magvak pedig megrohadnak.⁶⁹ Ettől az időtől kezdve DOMONKOS állandóan könyvet (Szent PÁL leveleit és Szent MÁTÉ evangéliumát) és vándorbotot hordott magával. Az említett látomás — az életrajz írója szerint — valószínűleg 1216. december 22. és 1217. március 26. között történt.⁷⁰ JORDANUS kivételével minden XIII. századi Domonkos-életrajz közli.

ANONYMUS rajzán a kettős látomás minden lényeges elemét megtaláljuk. A *könyv* és a *bot*, a „Vade, praedica!” felszólítás *V* és *P* kezdőbetűi élesen kiemelkednek a többi jelképes rajz körül. A rendtársak szétszórását és az

⁶⁸ I. tábla, 16—46 × 14—68 mm és 26—27 × 68—113 mm.

⁶⁹ „Cum igitur vir Dei Dominicus esset Romae, et in basilica sancti Petri in conspectu Dei orationem suam pro conservatione et dilatatione Ordinis, quem per ipsum dextera ejus propagabat, effunderet, facta manu Domini super eum, gloriosos principes Petrum et Paulum ad se subito visione quadam imaginaria venientes aspexit, quorum primus, Petrus videlicet, baculum Paulus vero librum sibi videbatur tradere, addebantque dicentes: Vade, praedica, quoniam a Deo ad hoc ministerium es electus. Moxque in momento temporis videbatur ei, quod filios suos per totum mundum dispersos aspiceret, incidentes binos et binos, et verbum Dei populis praedicantes. Quapropter Tolosam rediens, ubi jam Fratres in ecclesia sancti Romani... claustrum construxerant et manebant, convocatis omnibus dixit, hoc suum esse propositum, ut Fratres omnes, licet paucos, per diversas mundi dispergeret regiones, sciens quia semina dispersa fructificant, congesta putrescunt.” Acta sanctorum Augusti, I. köt. 453. l., 488. pont.

⁷⁰ Vö. QUETIF—ECHARD i. m. I. köt. 29. l., N jegyz.

igehirdetést jelképező *magvakat* is ott látjuk, de ezekről alább bővebben fogunk szólni. — Az ún. „*Vade, praedica!*”-jelenet kedvelt témája a domonkos művészeknek. Már 1266 körül megörökítették Szent DOMONKOS bolognai síremlékének egyik dombornívén;⁷¹ megtaláljuk F. TRAINI egyik pisai képtábláján (1345), ORCAGNA oltárképén (Firenze, Santa Maria Novella, 1350 körül), FRA ANGELICO oltárképének predelláján (Cortona, San Domenico templom, 1450 körül)⁷¹ stb.

10. *Magvak, pogányfejek, szerzetesfejek, csillagok*

A *P* kezdőbetű felső és alsó végéből sajátos díszítmenyek nyúlnak ki, melyek fej- és oldalléchez hasonlóan keretezik az írott szöveget. Első pillantásra a könyvek és oklevelek iniciáléin található növénydíszeknek gondolhatnánk őket. Figyelmesebben vizsgálva rájövünk, hogy *nem a szokásos erezett csúcsos levelekről, növényi indákról és virágokról van itt szó*. Rajzolónk a királyi kancelláriában hosszú gyakorlattal szerzett tudását felhasználva, néhány mesteri vonással *jelképpé formálta* ezeket az egyébként szokványos és rendkívül gyakori díszítmenyeket. De lássuk őket sorjában:

I. *Magvak*. Rajzunk egész területén elszórva *kilenc* hosszabb-rövidebb *stilizált növényt* látunk. Háromnak a végén még ott van a *termés*, melyet három egymást érintő köröcske jelképez. A többről már lehullott és szétszóródott. 19 ilyen hármas csoportot számolhatunk meg a *P* díszítmenyeinek területén.⁷²

II. ANDRÁSTól kezdve gyakran találunk királyi okleveleink iniciálé-díszei között három- vagy négylevelű lóheréhez hasonló díszítő elemeket.⁷³ ANONYMUS rajzán az a feltűnő, hogy a szabályos köröcskékből álló díszek mindig hármasával válnak le a növény végéről, és apró halmocskákat alkotnak. Tehát nem virágokról vagy levelekről, hanem *magvagról* van szó, melyek olyan aprók, hogy még három együtt sem foglal el egy mm²-nél nagyobb helyet. Az apró kerek magvak a mezei mustárra vagy vadrepeére utalnak.⁷⁴

III. *Pogányfejek*. A magvakhoz hasonlóan szétszórva *hét erősen stilizált és torzított emberfejet* is láthatunk oldalnézetben ábrázolva a *P* díszítmenyei között.⁷⁵ Hosszú üstökük, durva arcuk *török fajtájú népekre* céloz. A körülöttük látható növények és magvak arra utalnak, hogy itt is jelképekről van szó, nem pedig az oklevél-iniciálék díszei között sűrűn előforduló csipkés szélű, kacsaringós végű, árnyalt levéldíszekről.

III. *Szerzetesfejek*. A *P* meghosszabbításának végén, a díszek között három stilizált levél *csuklyával fedett emberfejhez hasonlít*. A kerek magvacskák halmazai ezek mellett is megtalálhatók.⁷⁶

Sok összehasonlítás után arra kell következtetnünk, hogy *az elszórt magvak, a stilizált pogány- és szerzetesfejek a 9. pontban tárgyalt „Vade, praedica!”-motívum kiegészítő részei*. A torz pogányfejek üstöke vezet nyomra.

⁷¹ Hasonmásait lásd NIEUWBARN i. m. 3. tábla és 7. tábla, baloldali rész, felső sor, 2. kép. KÜNSTLE: *Iconographie der Heiligen*, 184. 1. *Domonkos-émlékkönyv*. 40. 1.

⁷² I. tábla, 38—52 × 8—14 mm. A többit lásd uo. passim.

⁷³ Vö. pl. II. ANDRÁS 1233. okt. 1-én kelt MODL. 99 838. sz. oklevelét (BATTHYÁNY-STRATTMANN-család levéltára, Körmen).

⁷⁴ Vö. JÁVORKA Sándor és CSAPODY Vera: *A magyar flóra képekben*. Bp. 1934. 190. l., 1466. sz. alatt a *mezei mustár* (*Sinapis arvensis*) apró kerek magvaival.

⁷⁵ Nagyított hasonmásukat l. a IV. tábla 1—7. képen.

⁷⁶ Nagyított hasonmásukat l. az V. tábla 1—3. képen.

A török-tatár népek harcosai ősi hagyomány szerint simára beretválták a fejüket, csak a tetején hagytak meg valamit üstöknek, melyet néha kontyba fontak össze.⁷⁷ Rajzolónk ilyen népre gondolt, amikor e fejeket kiformálta. A köztük levő magvak és csuklyás fejek valamilyen hittérítési mozzanatot akarnak kifejezni. A pogányfejek hetes száma 7 törzset, tehát egész népet jelent. E nép körében szerzetesek szórják el a hit magvait. Mivel az eddig tárgyalt jelképes rajzok mind Szent DOMONKOS életével voltak kapcsolatban, valószínű, hogy a fenti hittérítési-motívum is onnan való. Szent DOMONKOS életében, terveiben nagy szerepet játszik a kun nép megtérítése. Mestere, DIEGO osmai püspök ösztönözte erre. DIEGO korai halála, DOMONKOST pedig rendjének szervezése gátolta meg abban, hogy a kunok közé menjen hittérítőnek. Rendtársai előtt azonban gyakran kifejezte szándékát.⁷⁸ Mivel maga nem mehetett, az 1221-i általános káptalanon megbízta a bolognai rendház perjelét, MAGYARORSZÁGI PÁLT és négy társát a magyar rendtartomány és a kun térítés megszervezésével. Az első magyar domonkos-nemzedék eredményei a boszniai és a kun misszió, Magna Hungaria felkutatása, a belső magyar lelkipásztorkodás terén eléggé ismeretesekek.⁷⁹ A rendkívüli erőfeszítéseket igénylő nagy vállalkozások és a tatárjárás azonban megritkították soraikat. Rajzunk csuklyás fejei az 5. pontban tárgyalt létra-motívum elfödött arcú szerzetesére emlékeztetnek. A pogány- és szerzetesfejek között látható, mezei mustárhoz és magvaihoz hasonló díszítmények a domonkos testvérek missziós tevékenységének jelképei.

IV. Csillagok. A világtérképes holdsarlók vagy csillagok (3. pont) mellett a kezdőbetűnkön még hétszer előforduló sugárkörös csillagmotívum is e testvérekre vonatkozik, kiknek munkáját a már megdicsőült és napként fénylő Szent DOMONKOS érdemei és csodái támogatják.⁸⁰

Elemzéseink eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy az ANONYMUS-másolat *P iniciáléjának jelképei mind Szent DOMONKOS életére, csodáira és rendjére vonatkoznak*. Alábbi összeállításunk jól szemlélteti ezt:

⁷⁷ Erről a nogaj-tatároknál még e század elején is élő szokásról lásd BUSCHAN, Georg: *Die Völker Europas*. Berlin, é. n. 846—847. l.: „Das Haar wird, nachdem der Kopf gewaschen ist, mit dem gewöhnlichen Messer (bişag) . . . bis auf einen kleinen, manchmal geflochtenen Schopf (aidar) abgeschoren; bei alten Männern fehlt er. . .”

⁷⁸ Vö. CONSTANTINUS ÜRBEVETANUS: *Legenda S. Dominici*, 9. pont (QUETIF—ECHARD i. m. 26. l.). DOMONKOS bizalmasa—PAULUS VENETUS így nyilatkozik e szándékról: „. . . multum desiderabat salutem animarum, tam fidelium quam infidelium, et saepe dixit: *Postquam ordinarimus et instruxerimus Ordinem nostrum, ibimus ad Cumanos, et praedicabimus eis fidem Christi, et acquiramus eos Domino.*” (*Acta sanctorum Augusti*, I. köt. 643. l., 56. pont.) THEODORICUS DE APOLDA pedig ezt írja legendájában: „. . . maxime Cumanorum desiderabat salutem, quos etiam personaliter adire decreverat, ut eis verbum fidei nuntiaret. . .” (Uo. 596. l., 198. pont.)

⁷⁹ Lásd ezekről részletesen PFEIFFER, Nikolaus: *Die ungarische Dominikanerorden-provinz*. Zürich, 1913. — H. ALTANER: *Die Dominikanermission des XIII. Jahrhunderts*. Breslau, 1924; a *Domonkos-emlékkönyv* megfelelő fejezeteit és dokumentációs anyagát.

⁸⁰ A három legnagyobb, sugarakat szóró, magvakkal és növényi indákkal körülvett csillagot lásd I. tábla 27—30 × 50—55, 27—32 × 68—82 és 18—24 × 90—104 mm. A többit lásd uo. passim. — *Theodoricus legendájában* a XXIV. fejezet vonatkozó része így szól: „Dum. . . fratres tamquam stellae radiantes. . . luce suae praedicationis et exemplo datae conversationis, peregrinam adhuc in hujus mundi tenebris perlustrent ecclesiam, gloriosus ille (Dominicus) jam fulgens in regno claritatis aeternae, ut sol radios caritatis igneos exsufflans. . . beneficiorum fulgores spargebat, et miraculorum fulgura coruscantia indesinenter per virtutem emittens, admirationem et amorem cordibus infudit fidelium et stuporem.” (*Acta sanctorum Augusti*, I. köt. 609. l., 279. sz.)

I. Születésének előjelei

Pogányok megtérítése: *Világtérképet besugárzó csillag* (3. pont).

Világtérképet felgyújtó jáklyás kutya (4. pont).

E két jelkép a szent minden XIII. századi legendájában szerepel. Művészi ábrázolásai, változataik száma igen nagy. Királyi okleveleinken már 1230-tól kezdve feltűnnek. Formájuk rendszerint erősen stilizált. A kutya helyett gyakran csak a száját vagy az iniciálé belsejét, öbleit, szájszerűen nyitott végeit látjuk, melyekből hatalmas lángnyelv tör elő.

II. Működése

Fanjoux-ban és Montreálban istenítélet igazolja tanításának hitelességét: *Tűzből kirepülő könyv* (1. pont). Minden legendájában szerepel. Ikonográfiájában elmaradhatatlan jelkép a könyv.

Fanjoux-ban ördögi jelenés bizonyítja az albiak tanításának helytelenségét: *Macskához hasonló szörnyeteg* (8. pont). Csak a toulousei aktákban (1233—34 fordulóján), HUMBERTUSNÁL (1254 előtt) és THEODORICUSNÁL (1288—98 között) fordul elő.

Szolgálatra kényszeríti a gúnyolódó ördögöt: *Gyertyát tartó majom* (6. pont). Ritka motívum. Először THEODORICUS említi.

Elűzi a nővéreket támadó ördögöt: *Kétféjű óriásgyík* (7. pont). Ritka motívum. Először THEODORICUS említi.

PÉTER és PÁL apostol látomásban közli vele jövődő hivatását: *V és P betű, könyv és bot* (9. pont). Ez az ún. „*Vade, praedica!*”-jelenet. A ciklikus ábrázolásokon gyakori.

Látja, amint rendtársai kettésével hirdetik az igét: *Szétszórt magvak, pogányfejek szerzetesfejek és csillagok* (10. pont). Gyakori motívum.

III. Halála és csodajelek

Halála előtt vallomást tesz szüzessége megőrzéséről: *Liliom* (2. pont). Egyik leggyakoribb Domonkos-jelkép. Kőnyvek, oklevelek iniciáléin gyakran szerepel.

Lelkét Jézus és Mária fölviszik a mennybe: *Létra* (5. pont). Többször előfordul a képes és vonalas rajzú ábrázolásokon.

Égi pártfogásával segíti igehirdető rendtársait: *Sugárkörös csillagok a pogányfejek körül* (10. pont). Rendszerint a magvak szétszórásával együtt szerepel. Némely oklevelünk rajzolója szinte halmozza a csillagokat más jelképekkel együtt.

Jelképeink tehát *összefüggő életrajzi sorozatot* alkotnak, s rokonok a Domonkos-képeiklusokkal. A XIII. századi könyv- és oklevél-iniciálékon legfeljebb 3—4 jelképet találunk. A 8—10 képből álló sorozatok mind későbbiek.⁸¹ Mivel a gyertyát tartó majom és a kétféjű óriásgyík története THEODORICUS DE APOLDA legendájában fordul elő először, azért az *Anonymus-másolat keletkezését is 1297 utánra kell tennünk*. Az 1a levélen levő szöveget JAKUBOVICH palimpszeszt-felvételei szerint⁸² azért törölte a másoló, mert néhány szót meg akart változtatni a szerző címében, és a mű élére az eredetileg tervezettnél *jóval nagyobb és díszesebb P iniciálét* kívánt helyezni. A középkor közösségi szellemét, az iniciálé és a szöveg szoros kapcsolatait ismerve, bizonyosra vehetjük, hogy a másoló akár önszántából, akár mások utasítására, *a kézirat domonkos voltát akarta ezzel hangsúlyozni*.

A XIII. század utolsó negyedében készült Anonymus-másolat iniciáléjának illusztráció-szimbolikai vizsgálatából adódott eddigi eredményeink a következők:

⁸¹ Lásd NIEUWBARN i. m. 3. és 5—7. tábláját és a kísérő tanulmány 14—18. lapját.

⁸² Vö. JAKUBOVICH: *P. mester* i. m. 181—182. l.

1. *P. mester Gestájának díszes iniciáléját domonkos illuminátor készítette a XIII—XIV. század fordulóján, valószínűleg egyik hazai domonkos kolostorban.* A 10 Domonkos-jelképből álló ciklus arra utal, hogy kitűnően ismerte rendalapítója életének legapróbb eseményeit is. Mestere volt a jelképes ábrázolásnak. Hosszú gyakorlatot tételez fel az egyes vonalas rajzú jelképek kiformalása a könyv- és oklevél-iniciálék hagyományos díszítményeiből, azok logikus és mégis tetszetős elhelyezése egy függőleges tengely körül. Rajzai feltűnő hasonlóságot mutatnak IV. BÉLA király egyes okleveleinek iniciálé-díszivel.⁸³

2. A 10 Domonkos-jelkép és a „*P. dictus magister*” alázatossági formula azt sejteti, hogy *a Gesta szerzője a másolónak vagy megbízójának tudomása szerint domonkos magiszter vagy a rendhez közelálló, érdemeivel és tudományával kimagasló férfi volt.* Idegen vagy jelentéktelen szerző művét nem ékesítették volna fel a Szent DOMONKOS életét, rendje missziós törekvéseit oly erősen hangsúlyozó 10 jelképből álló ciklussal.

GÉZA KARSAI: THE SYMBOLS IN THE INITIAL *P* IN THE GESTA HUNGARORUM BY ANONYMUS

This study endeavours to approach, from a new angle, the manuscript marked „Codex latinus medii aevi 403” in the stock of the National Széchényi Library, Budapest ; this is the *Gesta Hungarorum* written by ANONYMUS, an unknown author, so named by literature. It is a known fact that ever since its first edition in 1746, this manuscript has been made the subject of many scientific controversies.

A detailed analysis of the ornaments of the initial *P* at the beginning of the text shows that these are, in point of fact, symbols — all connected with the life of ST. DOMINIC, the founder of the Dominican Order. When viewed in the light of ST. DOMINIC'S life history, these symbols have the following meaning.

I. *St. Dominic's Birth*

Star irradiating the map of the world: Allusion to the vision of Dominic's godmother regarding his future vocation. Enlargement : Table II, pictures 2 and 3. Corresponding part of the legend : Notes 35 and 36. The designer draws a double symbol because in the sense of the cosmic concept of the Middle Ages, a star illumines only the northern and not the southern hemisphere. Canon LAMBERT'S world maps : see Table VIII, pictures 2 and 3. This symbol is often seen on the charters of King BÉLA IV., and his successors. (Table VI, pictures 1 and 2.)

Head of torch-carrying dog setting fire to the map of the world: Allusion to the vision of DOMINIC'S mother regarding DOMINIC'S future activity as a preacher. Enlargement : Table III, picture 3. Corresponding part of the legend : Note 44. Many variants of this symbol are often seen in the coat-of-arms of the Dominicans (Table VII, pictures 3 and 4) and in the initials of our codices and royal charters, together with the star, the book and the lily (cf. Table VI, picture 2).

⁸³ Erre már BERKOVITS Ilona is rámutatott (vö. a 8. jegyzetet). Az általam gyűjtött és még kiadatlan iniciálé-anyagból IV. BÉLA következő okleveleinek iniciálé-díszítményei mutatnak legtöbb rokonságot ANONYMUS P kezdőbetűjével: 1244. febr. 10. (MODL. 99 842), 1245. ápr. 20. (MODL. 283), 1248. (MODL. 99 845), 1249. nov. 28. (Esztergomi kápt. magánlev. L. 29. l. 1), 1255. febr. vagy márc. (MODL. 412), 1258. júl. 17. (MODL. 462), 1269. okt. 30. (Pannonhalmi rendi levéltár N° 290), 1269. dec. 21. (MODL. 676) stb. Részletes feldolgozásuk során az egyes típusok elkülönítésére is sor kerül.

II. *St. Dominic's Activity*

A book flying out from the fire: Hint to the ordeal by fire at Fanjaux or Montreal. ST. DOMINIC's book escapes the fire three times without any injury to it, while that of the Albigensian heretics is consumed by the flames. Enlargement: Table II, picture 1. Corresponding part of the legend: Note 14.

Monster having the shape of a sitting cat from the rear side: The apparition of Satan at Fanjaux proves the truth of ST. DOMINIC's doctrines. Enlargement: Table III, picture 4. Corresponding part of the legend: Note 67. A rare symbol.

Monkey holding a candle: Dominic forces Satan, who is mocking him, to serve him. Enlargement: Table II, picture 1, turned at an angle of 180°. This symbol occurs for the first time in the legend of THEODORICUS de Apolda (1297): see Note 61. A rare symbol.

Giant lizard or dragon with two heads: ST. DOMINIC drives away the monster attacking his nuns. Enlargement: Table III, picture 2. This symbol appears for the first time in the THEODORICUS legend (1297). Corresponding part of the legend: Note 64. It occurs chiefly on cyclical illustrations.

Letters: V and P, book and staff: Allusion to ST. DOMINIC's vision, the so-called „Vade, praedica!” scene, when Dominic is given a staff by the Apostle PETER and a book by PAUL. Facsimile: Table I. Corresponding part of the legend: Note 69. Often seen on cycles relating to St. Dominic.

Scattered seeds, pagan heads with forelocks, heads of monks in hoods, stars: DOMINIC sends out his fellow members to preach God's word everywhere, especially among the Cumanians, whom DOMINIC himself would have liked to have visited. Enlargement: Tables IV and V. Corresponding parts of the legend: Notes 69, 78 and 80. A frequent symbol.

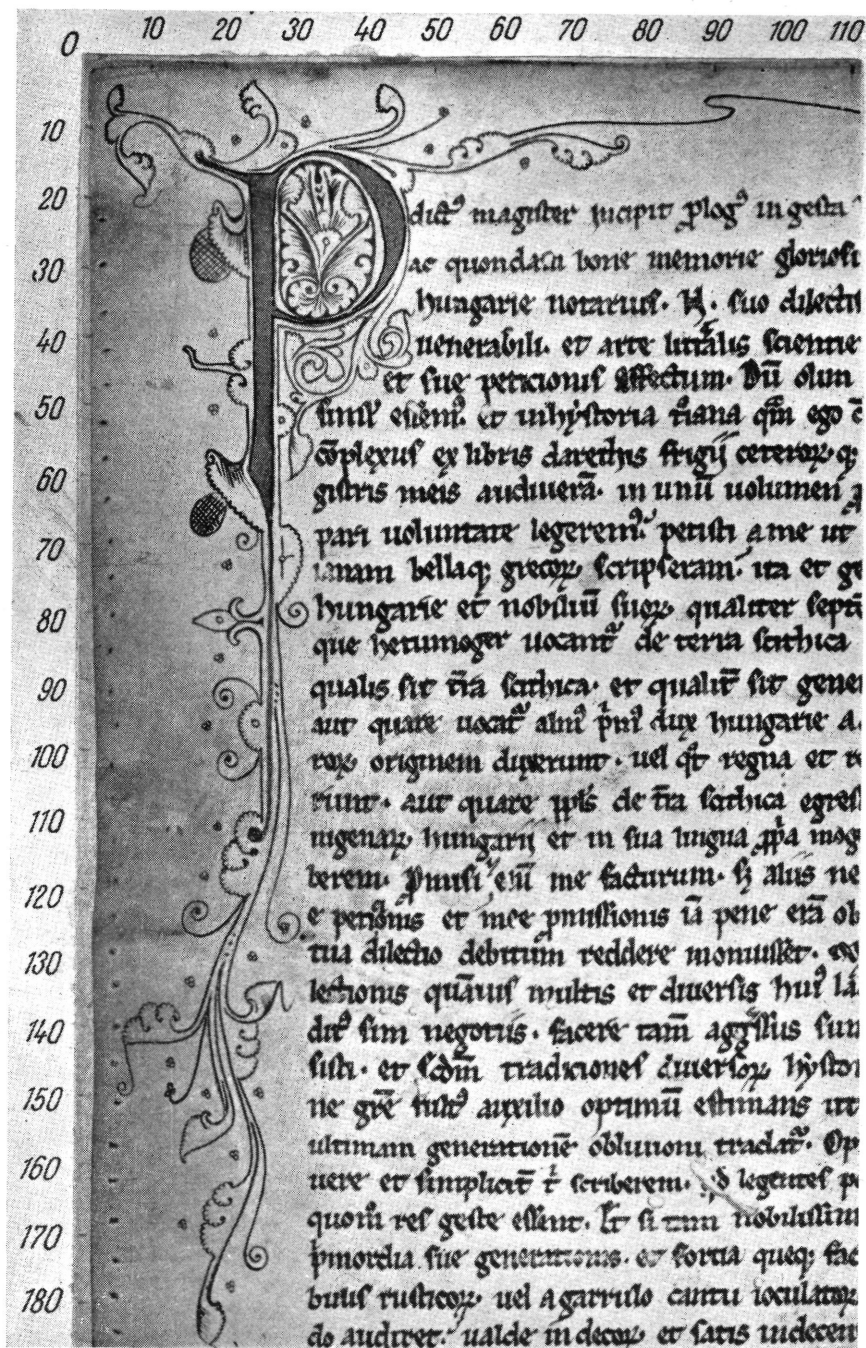
III. *St. Dominic's Death*

Lily: ST. DOMINIC confesses before his death that he had preserved his chastity throughout a lifetime. Enlargement: Table III, picture 1. Corresponding part of the legend: Note 24. A very frequent symbol.

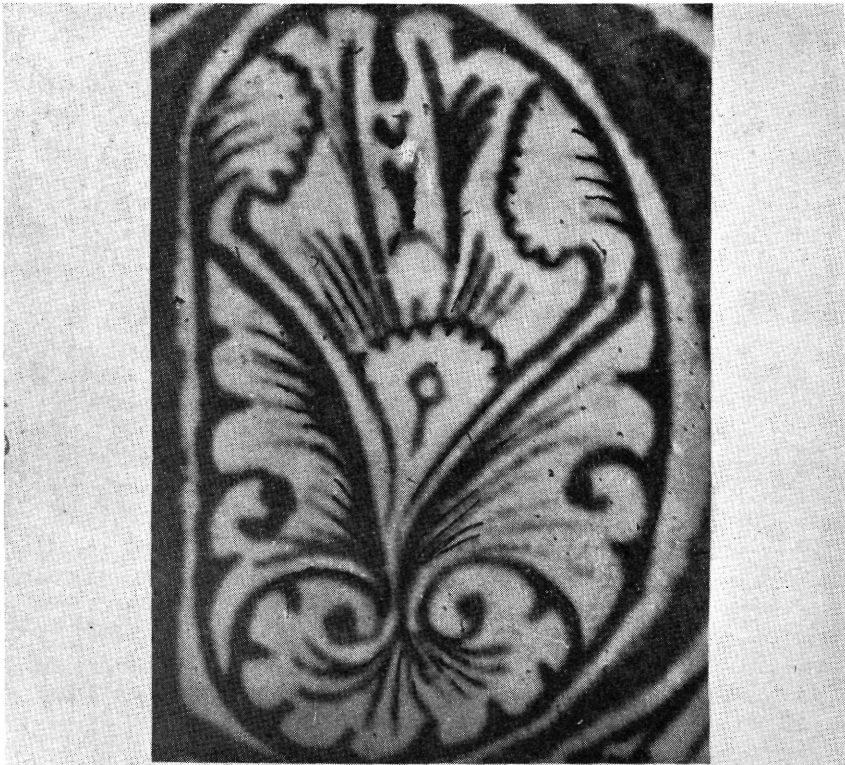
Ladder: In the hour of ST. DOMINIC's death, Prior GUALA of Bressanone (Brixen) has a vision of a golden ladder being lowered from the sky: allusion to DOMINIC's death and transfiguration. Enlargement: Table II, picture 2. Corresponding part of the legend: Note 55. This symbol appears frequently on pictures and initials (Table VIII, picture 1).

Stars among the heads of pagans: By his heavenly patronage ST. DOMINIC helps his brethren, who — shining like the stars — are spreading God's word among the infidels. Facsimile: Table I, passim. Corresponding part of the legend: Note 80. A frequent symbol.

The rubricator, who is probably identical with the copyist, scratched out the text on leaf 1a, repeating it on leaf 1b, but here he began the text with a much larger and far more ornamented initial. It is beyond doubt that with this big initial, decorated with 10 symbols all connected with the life of ST. DOMINIC, he wished to emphasize the Dominican character of the manuscript. The cycle of symbols interwoven with the initial P suggests that the author, denominating himself „P. dictus magister” at the beginning of the text, to the knowledge of the rubricator or the person who employed him, must also have been a Dominican. To use the title of „magister” in the 13th century as a „formula humilitatis” was only permissible if it really represented a rank. However, it had this meaning only in the Dominican Order, where the most eminent scholars of theology were honoured with the title „magister in Sacra Theologia”. Since the symbols 6 and 7 first appear in the legend of THEODORICUS de Apolda (1297), the copy must stem from a time around the turn of the 13th and 14th century. Most probably the copy was made in a Dominican Monastery in Hungary. The designer of the initial P was a very fine artist, and one well acquainted with the life of ST. DOMINIC. His symbols bear a striking likeness to the initials in some charters of King BÉLA IV.

Az Anonymus-Gesta 1b levele a díszes P iniciáléval

7.

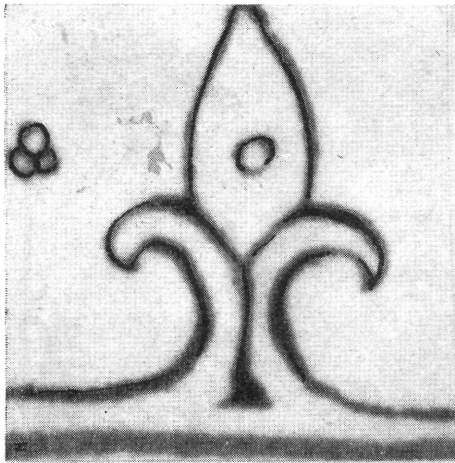

2.

3.

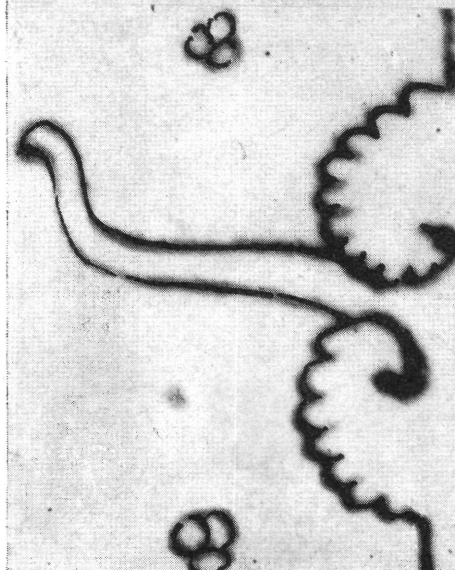
1. kép. Tűzből kirepülő könyv. Alatta elégett könyv. Megfordítva : gyertyát tartó majom
 2. kép. Csillag sugarakkal, létrával és az északi földgömb stilizált rajzával
 3. kép. Csillag sugarakkal és a déli földgömb stilizált rajzával

1.

2.

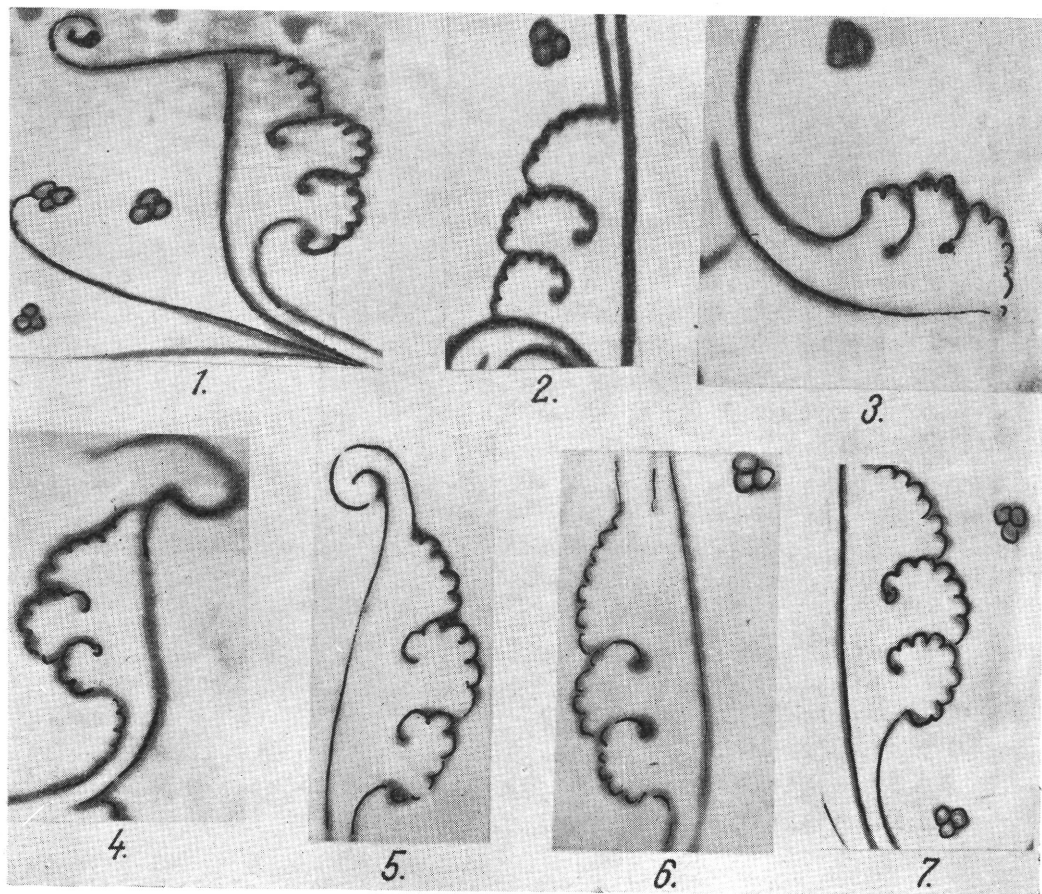

3.

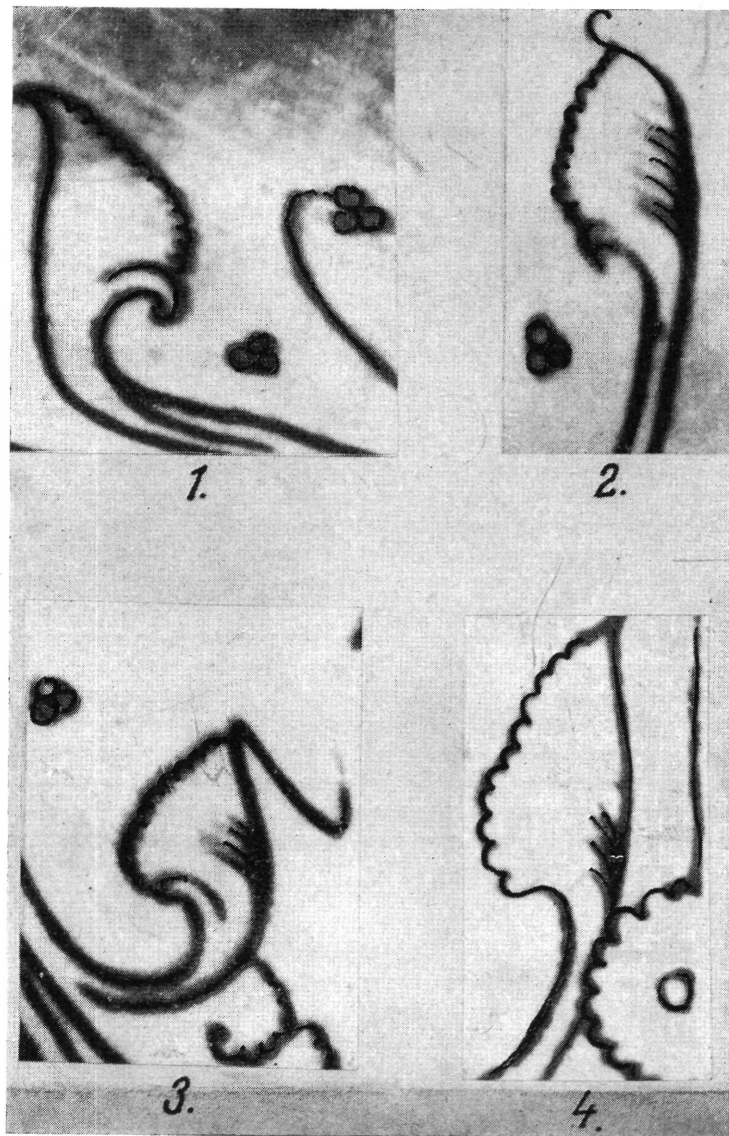

4.

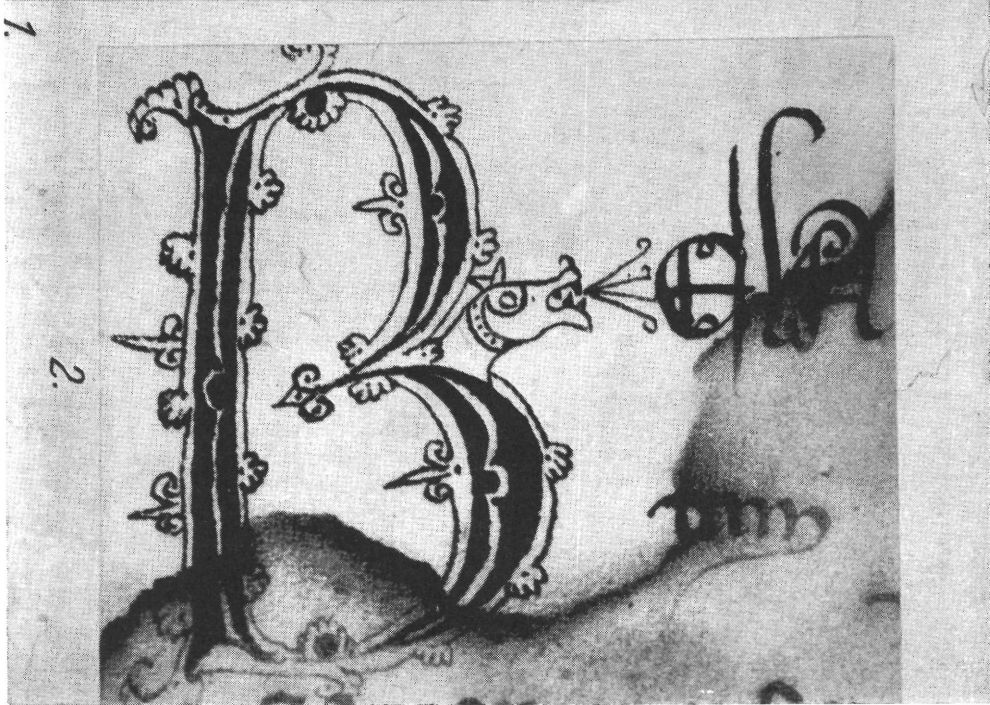
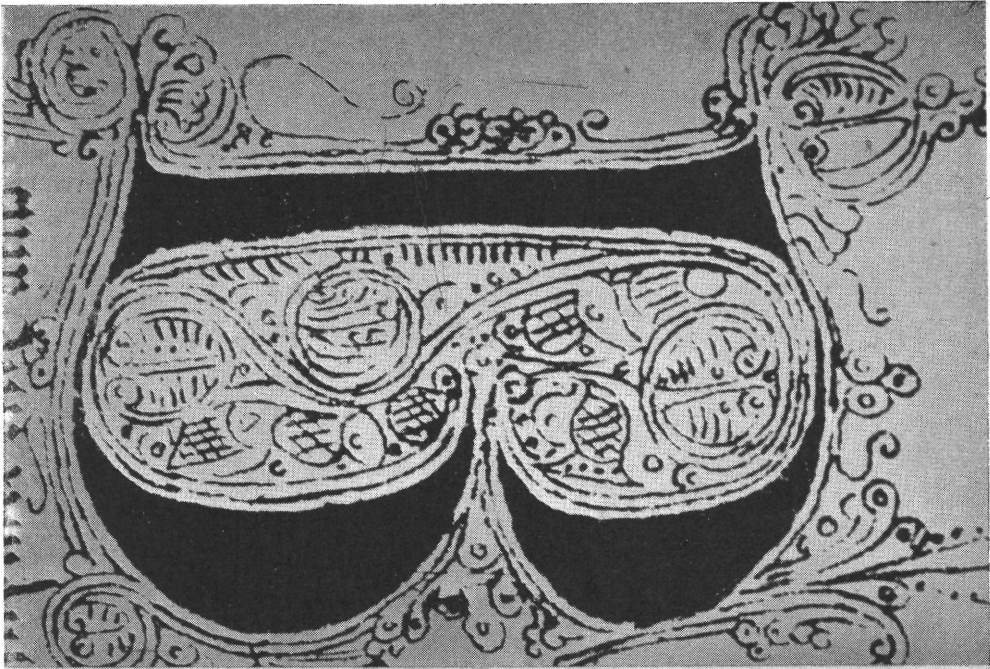
1. kép. Liliom
 2. kép. Kétfejű óriásgyík
 3. kép. Fáklyás kutyaszáj, fent és lent magvak halmazai
 4. kép. Háttal ülő macskához hasonló szörnnyeteg

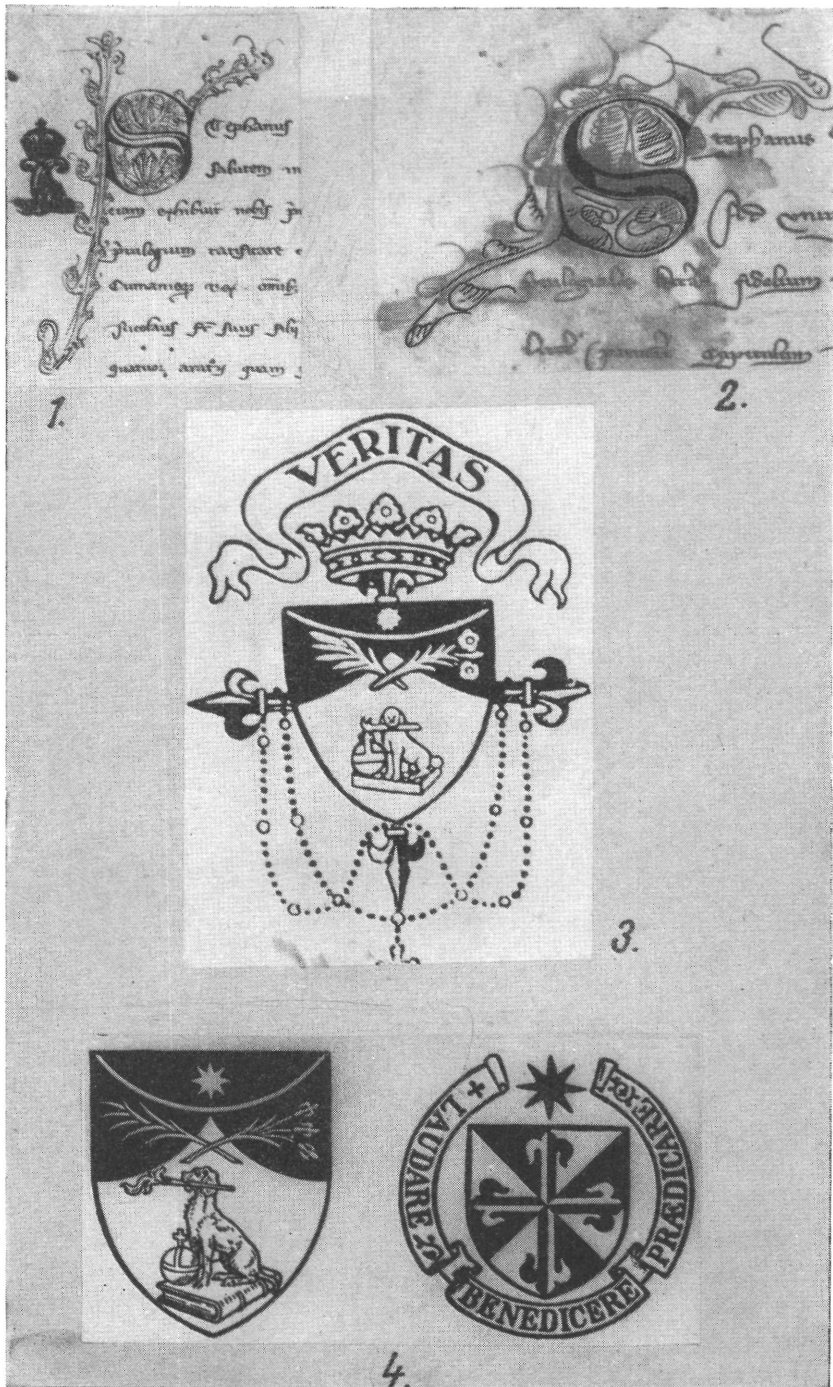
1—7. kép. Stilizált pogányfejek üstökkel. Körülöttük mustárnövények magvakkal

1—3. kép. Stilizált szerzetesfejek lehúzott csuklyával. Mustárnövény és magvak
 4. kép. Stilizált levéldísz. — Csillag sugárkörrel

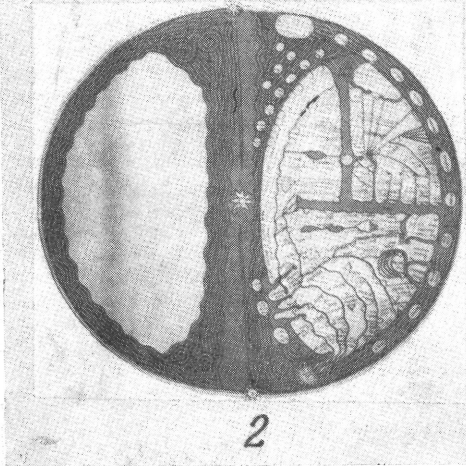
1. kép. IV. Béla 1249. nov. 28-i oklevelének iniciáléja : lángokkal körülvelt vagy csillaggal megvilágított világtérképek, kutyafej lángokkal, létra
2. kép. IV. Béla oklevelének (1269. okt. 30.) iniciáléja lángokat lövellő kutyával, 5 stilizált liliummal és számos csillaggal

1. kép. V. István oklevele (1270) 10 kutyafejvel, lilimmal stb.
 2. kép. V. István oklevele (1272. júl. 13.) stilizált világtérképpel és csillaggal
 3—4. kép. A domonkos-címer mai változatai

1.

2

3

1. kép. Fra Benedetto iniciáléja (Firenze, San Marco Múzeum, XV. század első fele)
2—3. kép. Lambert st. omeri kanonok világtérképei (Liber Floridus, 1120 körül)